

מעמד הישמעאלים במדינת ישראל לפי ההלכה

הרב אלישע אבינר

ראשי פרקים

מבוא

א. ג' סוגי נכרים

ב. הגדרת גר-תושב

1. שיטת הרמב"ן והריטב"א

2. שיטת הרמב"ם

3. שיטת התוס'

ג. גר-תושב בזה"ז

1. שיטת ה"חמדת ישראל" וקשייה

2. שיטת הראב"ד

ד. מעמד הישמעאלים בזה"ז

ה. נכרי שאינו מז' עממים ואינו גר תושב

ו. לא ישבו בארץ

1. דעת הרמב"ם והראב"ד

2. דעת הריטב"א

3. הכרעת ההלכה לפי מרן הרב זצ"ל

4. סיכום

ז. לא תחנם

1. לא לחון

2. לא תתן להם מתנת חנם

3. לא תתן להם חנייה בקרקע

4. שיטות ראשונים נוספות

ח. פסקי מרן הראי"ה קוק זצ"ל ביחס לישמעאלים

1. שעת הדחק ביחס לשביעית

2. שעת הדחק ביחס להחזרת שטחים

ט. חובות והגבלות אזרחיות וכריתת הסכם שלום

1. שיטת הרמב"ם - מס, עבדות, קבלת ז' מצוות

2. שיטת הרמב"ן - קבלת מצוות רק בא"י

3. הסבר שיטת הרמב"ם

4. משמעות עבדות ומס

5. יישום שיטת הרמב"ם בימינו

י. מינוי נכרי למשרות צבוריות וממלכתיות

יא. אחרית דבר

יב. בשולי הדברים: הגדרה הלכתית של מצבנו

יג. תשובת המחבר

* * *

מבוא

מעמדם ההלכתי של הנכרים בכלל והישמעאלים בפרט במדינה נדון רבות לאחרונה. אולם אין בית מדרש ללא חידוש. שאלה מרכזית בהקשר זה היא אם יש לתושבים המוסלמים בארץ מעמד של גרים-תושבים. במיוחד נעשה כאן מאמץ לבאר דעת מרן הראי"ה קוק זצ"ל בנידון.

א. ג' סוגי נכרים

בתורה מוצאים אנו התיחסות מפורשת לשלוש קבוצות נפרדות של נכרים תושבי א"י:

א. ז' עממים,

ב. קבוצת ביניים, אותה ננסה להגדיר בהמשך,

ג. גר-תושב.

בתורה יש הלכות מיוחדות שנוהגות בקבוצה אחת ולא בזולתה. אנחנו נמנה אותן על פי מה שעולה במפורש מתוך ספר המצוות ומשנה תורה לרמב"ם:

א. ז' עממין

1. "לא תחיה כל נשמה" - "האזהרה שהוזהרנו שלא להחיות אותם" (סהמ"צ ל"ת מט).

2. "החרם תחרימם" - "שציונו להרוג ז' עממים ולאבדם" (שם, עשה קפז).

ב. קבוצת ביניים

1. "לא ישבו בארץ" - "שלא ישכנו בארצנו" (סהמ"צ ל"ת נא). לפי הרמב"ם, לאו זה איננו אמור דוקא בז' עממים, מאידך הוא פוקע אצל גר-תושב, שמותר להושיבו בארצנו. לעומת הרמב"ם, סובר הראב"ד שהלאו מתיחס לז' עממין בלבד (הל' עכו"ם פ"י הל' ו, בהשגות הראב"ד). וכן דעת ראשונים נוספים: רש"י, סמ"ג.¹

---

¹ עיין אנציקלופדיה תלמודית, ערך: ארץ ישראל, עמ' רכז, הע' 159.

2. "לא תחנם" - לאו זה כולל בחז"ל שלוש משמעויות נוספות על פשוטו שלמקרא:
א. לא לחון אותם - (הוא פשוטו של מקרא) "שהוזהרנו מלחמול", לאו זה כולל איסור הצלה וריפוי, הושטת עזרה וסעד, בלשון חז"ל: "אין מעלין".
ב. לא תתן להם חן - איסור לשבח שום דבר ממה שהוא מיוחד להם.
ג. לא תתן להם חנייה בקרקע - איסור מכירת קרקעות.
ד. לא תתן להם מתנת חנם (הל' עכו"ם פ"י הל' א-ד).

האחרונים נחלקו, האם שלשת האיסורים שחז"ל קשרו לפסוק זה, אסורים מדאורייתא או מדרבנן.² לדוגמא: הרמב"ם, ב"מ"צ, בפירושו ללאו "לא תחנם" הזכיר רק את איסור החמלה ואיסור השבח (וז"ל "ובא בקבלה: לא תתן להם חן"). אולם, בפירושו ללאו של "לא ישבו בארצך", הרמב"ם הרחיב את ביאורו למצווה בהזכירו גם את איסור לא תחנם במובן של איסור מתן חנייה בקרקע. וכן במשנה תורה הביא (בהל' ע"ז פ"ט): "מפני מה אין מוכרין להם, שנאמר: ולא תחנם, לא תתן חנייה בקרקע".

נצטרך בהמשך לבאר לשם מה דרושים שני לאוים נפרדים לאיסור ישיבת נכרי בא"י: לא ישבו, לא תחנם. (ניתן להקדים שמתוך משמעות לשון הרמב"ם בהל' ע"ז נראה שלאו אחד מתייחס למניעת הרחבת הישוב הנכרי בא"י. הלאו השני מחייב אף צמצומו של הישוב הנכרי - "לא ישבו בארצך").

3. "לא תכרות להם ברית" - ב"מ"צ (ל"ת מה) "שהוזהרנו מלכרות ברית עם כופרים ומלהניח להם בכפירתם, כלומר שבעה עממים". משמע שהאיסור דוקא בז' עממים, וכן נמצא בנוסח המודפס לפנינו בהל' ע"ז (פ"י, א): "אין כורתין ברית לכל ז' עממין".³ אולם הלח"מ שם, הוכיח שנוסח זה משובש וצריך לתקן: "אין כורתין ברית לעובדי עבודה-זרה". ואכן בכל הדפוסים הקדומים וכת"י של משנה תורה, הנוסח הוא "לעובדי עבודה-זרה". כך גם עולה ממקומות נוספים במשנה תורה, שאיסור כריתת ברית אינו דוקא בז' עממים (כגון הל' מלכים פ"ו הל' ג).⁴

ג. גר-תושב

כל הלאוים הקודמים אינם נוהגים ביחס לגר-תושב. אדרבה, נתווספה בו מצוות עשה: מצווה להחיותו, שנאמר "גר ותושב וחי עמך". הרמב"ן מנה את החיוב להחיות גר-תושב כמ"ע מיוחדת במנין מצוותיו (הוספות ל"מ"צ מ"ע טז). המצווה להחיותו כוללת את החיוב להצילו, לרפאו ולהעניק לו זכויות סוציאליות מלאות (כגון צדקה וכו').

ההבחנה בין גר-תושב לקבוצת הביניים היא כפולה: לקבוצת הביניים, לא רק שאין להעניק זכויות אלא שלפי הרמב"ם אסור להושיבה בא"י. לג"ת, הישיבה בא"י מותרת, ומעניקים לו בה כל טוב.

² עיין במאמרו של הרב יעקב וורהפטיג, תחומין ב, 194-199.

³ וכ"ה דעת התוס' במסכת ע"ז כ, ד"ה דאמר קרא.

⁴ הרב קאפח, בפירושו ל"מ"צ (ל"ת מ"ה, הערה 55) כותב שהאמור ב"מ"צ ובנוסח הדפוסים בהל' ע"ז, הוא נוסח המהדו"ק. הרמב"ם חזר והגיה כפי הנוסח של כתה"י, שהאיסור כולל כל עו"ז.

על מנת להגדיר את קבוצת הביניים, עלינו להגדיר מיהו גר-תושב, בכך תחמנו את תחומיה של קבוצת הביניים, שגבולותיה הן: ז' עממים, מחד, גר-תושב, מאידך.

ב. הגדרת גר-תושב

בגמ' עבודה זרה סד, ב, מובאות שלש דעות של תנאים להגדרת גר-תושב: "איזהו גר-תושב? כל שקיבל עליו בפני ג' חברים שלא לעבוד עבודת כוכבים, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: כל שקיבל עליו שבע מצוות שקבלו עליהם בני-נח. אחרים אומרים: אלו לא באו לכלל גר-תושב אלא איזהו גר תושב, זה גר האוכל נבילות, שקיבל עליו לקיים כל המצוות האמורות בתורה חוץ מאיסור נבילות".

הרמב"ם פסק כחכמים: "איזהו גר-תושב? זה עכו"ם שקיבל עליו שלא יעבוד כו"מ עם שאר המצוות שנצטוו בני-נח" (הל' איסו"ב פי"ד הל' ז).

אולם בדברי חכמים ישנה דרישה נוספת: "כל שקיבל עליו בפני ג' חברים". (הכס"מ בהל' מלכים פ"ח הל' י, כתב שבין לר"מ ובין לרבנן צריך קבלה בפני ג' חברים, ולא נחלקו אלא אם עליו לקבל שלא לעבוד ע"ז או כל ז' מצוות בני-נח). אכן הרמב"ם הזכירה, בהל' מלכים (פ"ח הל' י): "והמקבל אותם הוא הנקרא גר-תושב בכל מקום, וצריך לקבל עליו בפני ג' חברים".

קבלה זו הינה הכרחית ובלעדיה לא ישתנה מעמדו של הנכרי, גם אם יקיים ז' מצוות בני-נח מעצמו, כפי שמבואר בגמ' ע"ז סה, א. מסופר שם שרב יהודה שלח תשורה לנכרי ביום אידו, בהסתמכו על כך שהנכרי אינו עובד ע"ז. אמר לו רב יוסף: "והתניא, איזהו גר-תושב, כל שקיבל עליו בפני ג' חברים שלא לעבוד עכו"ם?" השיב רב יהודה: "כי תניא היא, להחיותו". כלומר, המעמד המיוחד של גר-תושב, אותו נצטוונו להחיות, אכן מותנה בקבלה בפני ג' חברים. אבל, האיסור לשלוח תשורה לנכרי ביום אידו (שהוא גזירה, שמא על ידי קבלת המתנה ביום אידו, יבוא הנכרי להודות לאלוהיו) מוגבל לנכרי שעובד ע"ז בפועל.

למדנו שנכרי אינו עולה למעמד גר-תושב על ידי שמירת ז' מצוות בני-נח אלא אם כן הוא קיבל אותן בפני ג' חברים. אולם עלינו להבין מהי משמעותה של קבלה זו, הרי כל בני-נח נצטוו בז' מצוות ולשם מה דרושה קבלה אישית נוספת על הציווי שה' ציווה עליהם?⁵

---

⁵ ושם נוכל לתרץ, ע"פ המבואר בב"ק לז, א, שה' "התיר להם ז' מצוות לבני-נח" לאחר מתן-תורה. נחלקו האחרונים, האם ה"היתר" הוא ויתור גמור על החובה לקיים ז' מצוות או ויתור על שכרם לחד (החובה נותרה, אלא שאין הם מקבלים שכר על הקיום), עיין יביע אומר ח"ב יו"ד סי' ג, ועמוד הימיני למו"ר הגר"ש ישראלי. לפי הדיעה הראשונה, שבמתן תורה בטלה החובה שמוטלת על הנכרים לקיים ז' מצוותיהם, מובנת לשם מה נדרשת הקבלה. אולם הרמב"ם, בהל' מלכים נוקט בפשטות כפי הדיעה השנייה, שסוברת שהחובה נותרה בעינה, ואכמ"ל.

רש"י, במסכת ע"ז סד,א מפרש שקושי זה הוא אשר הביא את "אחרים" בברייתא לחלוק על חכמים ולקבוע שגר-תושב הוא נכרי שקיבל על עצמו יותר מז' מצוות בני-נח. אולם אין הלכה כאחרים אלא כחכמים.

1. שיטת הרמב"ן והריטב"א

בחידושו למס' מכות ט,א מבאר הרמב"ן בשני אופנים את משמעותה של הקבלה:

"בן-נח הוא שנוהג במצות שלהם כהוגן עם חברו. וגר-תושב הוא שבא לב"ד של ישראל וקבלם עליו בפני ב"ד, שמכיון שקבלם עליו בפניו, הזהירה עליהם תורה יותר משאר בני-נח שלא קבלם מפני שהוא מדקדק עליו ביותר. ועוד מפני מה שאמרו: ראה ז' מצות שנצטוו בני-נח ולא קיימום ועמד והתירם להם שלא יהו מקבלין עליהם שכר, אלא כמי שאינו מצווה ועושה. וזה שקבלם על עצמו בב"ד ישראל מצווה ועושה הוא, והכי מפורש לה בפרק השוכר את הפועל. וגוי המוזכר בכל מקום הוא בן-נח שלא הוחזק אם מקיים מצות שלהם אם לאו, ומסתמא אין רובן מקיימין אותן, לפיכך דנו אותן מספק ולא הקפיד עליו, אלא לא מעלין ולא מורידין".

בהסברו הראשון, הרמב"ן מיחס לקבלה ערך של מבחן ואימות: נכרי שהיה אדוק בע"ז, מכריז ללא משוא פנים על אמונתו ביחוד ועל רצונו המלא לקיים באדיקות ז' מצוות בני-נח. אין הקבלה מחייבת אותו מעבר למה שנצטוו כל הנכרים ואף על פי כן היא נצרכת כדי לקבוע ולאמת את נכונותו האישית לקיים את הציווי, ולהביאו ליתר דקדוק.⁶ אולם, בהסברו השני, סובר הרמב"ן שקבלה יוצרת מעמד חדש, שונה מהמעמד של הנכרי. הקבלה מעמידה אותו בגדר מצווה ועושה. ליתר דיוק, הקבלה מחזירתו למצב הראשוני שקדם ל"היתר".

עקרון זה מתבאר ביתר הרחבה בריטב"א (חידושו למכות, שם):

"ג' לשונות נאמרו בכותים; גר-תושב, ובן-נח, וכותי. גר-תושב, הוא שקבל בבית דין של ישראל לקיים שבע מצות שנצטוו בני-נח כדאיתא בע"א... וכיון שקבלן בבית דין הוא נקרא בשבע מצות אלו מצווה ועושה. ובן-נח, הוא שלא קבלם בבית דין אלא דקים לן שמקיים אותם מעצמו, והוא נדון כמי שאינו מצווה ועושה מדכתיב עמד וימדד ארץ ראה ויתר גוים כדאיתא בב"ק וע"ז. וסתם כותי הוא שאינו זהיר לקיים שבע מצוות".

לא רחוק לפרש, לפי דרכם של הרמב"ן בפרושו השני והריטב"א, את הביטוי "גר-תושב" כפשוטו, דהיינו שישנה "גירות" במקצת לענין ז' מצוות בני-נח (שמכניסה אותם בגדר מצווה ועושה). כבר עמדו על כך אחרונים מספר⁷ (חלקו השני של הביטוי: "תושב", יתבאר בהמשך).

2. שיטת הרמב"ם

⁶ וכן ביאר הגר"י גרשוני בתחומין ב, עמ' 183, את דברי הר"ן בריש מס' ע"ז. אמנם לענ"ד הר"ן שם ביאר את קושית הגמ' בע"ז סד,א. ואין ראיה מפורשת למשמעות הקבלה לפי המסקנה. עיי"ש

⁷ גליוני הש"ס לע"ז סד,ב, בנין הלכה, לגר"ח צימרמן שליט"א, הל' מילה. וראה עוד הערה 9.

הרמב"ם, אף הוא, מעניק משמעות מיוחדת לקבלה. וז"ל בהל' מלכים פ"ח הל' י-יא:
"ציווה משה רבינו מפי הגבורה לכופף את כל באי עולם לקבל מצוות שנצטוו בני-נח, וכל
מי שלא יקבל - יהרג. והמקבל אותם הוא הנקרא גר-תושב בכל מקום, וצריך לקבל עליו
בפני ג' חברים... כל המקבל שבע מצוות ונוהר לעשותן, הרי זה מחסידי אומות העולם ויש
לו חלק לעוה"ב. והוא שיקבל אותן מפני שציוה בהן הקב"ה בתורה והודיענו על ידי משה
רבינו שבני-נח מקודם נצטוו בהן. אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת, אין זה גר-תושב ואינו
מחסידי אומות העולם אלא מחכמיהם." ⁸

ה"אור שמח" ⁹ פירש בדעת הרמב"ם, שגר-תושב שונה מבני-נח, בכך שגר-תושב מקבל אותן
מפני שציוה אותן הקב"ה בתורה והודיענו על ידי משה רבינו. הקבלה מחדשת, מעבר לחיוב
היסודי (שקיים בשווה אצל כל בני-נח), את האמונה ביסוד חיוב שבע המצוות, כלומר את האמונה
במעמד הר סיני. אם אין הנכרי עושה אותן מתוך אמונה זו, ז"א ללא קבלה, הרי הוא אינו גר-תושב
אלא מחכמי אומות העולם, כלומר בן-נח.

לאור האמור לעיל, נראה שאף הרמב"ם סובר שיש שני מעמדות: בני-נח, גר-תושב. וכן הבינו
אחרונים מספר. ¹⁰

3. שיטת התוס'

מדברי התוס' למס' ע"ז (טו, ב ד"ה איזהו) נראה ששיטתם שונה מזו של הראשונים שהובאו לעיל.

על דברי הגמ', שג"ת הוא נכרי שקיבל על עצמו ז' מצוות בני-נח, תוס' מקשים: "וא"ת והלא מי
שעבר ז' מצוות חייב מיתה... וי"ל דכל זמן שלא דנוהו בב"ד אינו חייב מיתה". תוס' מניחים שנכרי
לפני כניסתו למעמד גר-תושב, הינו בהכרח עובד עבודה זרה. לכן הקשו שעל מעשיו בתקופה זו,
נתחייב הנכרי מיתה. משמע שלפי תוס' ישנם רק שני מצבים: נכרי עו"ז, נכרי שאינו עו"ז והוא
המכונה גר-תושב.

לפי הרמב"ן והריטב"א, נכרי שאינו עו"ז אינו בהכרח גר-תושב. הוא הופך לגר-תושב אך ורק
לאחר שהוא עבר תהליך של "קבלה". לכן המצב שקדם לכניסה למעמד של גר-תושב אינו בהכרח
מצב פגום שמחייב עונש מיתה.

---

⁸ בנדפס, הגירסא היא "ולא מחכמיהם", וכן בכת"י רומי. אולם בכ"י התימנים וכן בכ"י נוספים, הנוסח הוא "אלא
מחכמיהם".

⁹ אור שמח, פי"ד מהל' אסו"ב ה"ז

¹⁰ הגר"י גרשוני, תחומין ב, עמ' 182, הגר"ח צימרמן (הערה 7) ועיין בחקרי הלכה לרב ווין, עמ' 14-15 בהערות.
וכן דעת הגר"ב זולטי זצ"ל, תושבע"פ כ"א, ועיי"ש שביאר עפ"ז מדוע מקבלין גר-תושב מעמלק ומז' עממין, כיון
שע"י קבלתם את המצוות, הם יצאו מכלל עמלק.

מתבאר, איפוא, שלפי תוס' השמירה על ז' מצוות בני-נח לבדה מספקת על מנת לזכות במעמד גר-תושב. ה"קבלה" בפני שלושה חברים הינה מעשה פורמאלי גרידא, מעין הצהרות כוונות, כמו שביאר הרמב"ן בפירושו הראשון. לכן נכרי שאינו עו"ז בהקפדה, הינו בהכרח גר-תושב.

ג. גר-תושב בזה"ז

בגמ' בערכין (ט,א) נאמר: "רבי שמעון בן אלעזר אומר: אין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג". וכן פסק הרמב"ם בשני מקומות בספר משנה תורה (הל' ע"ז י,ו; הל' איסו"ב יד,ח) וז"ל: "אין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג". אין מקבלים גרים, פירושו שאין בזמן הזה מעמד של גר תושב. כך שנכרי, גם כאשר יקיים ז' מצוות בני נח בדקדוק רב, לא יעלה למעמד של גר-תושב, ובודאי לא יזכה בכל ההטבות המיוחדות שמוענקות לגר-תושב, כפי שהעלה המנחת חינוך (צג,צד). להלן נדון, האם נוהגים בו האיסורים: לא תחנם, לא ישבו בארצך וכו'.

הראב"ד בהשגותיו (להל' איסו"ב, שם) חולק על הרמב"ם, אף הוא מודה שאין מעמד של גר-תושב כיום, אבל דין זה אינו רק לרעתו של נכרי, "אלא יש מהן שהוא להקל עליו ויש מהן להחמיר עליו", ויתבאר להלן.

1. שיטת ה"חמדת ישראל" וקשייה

לאור האמור לעיל, תמוהה שיטתו של הרה"ג מאיר דן פלוצקי זצ"ל (בעל "הכלי חמדה") אשר קבע בספרו "חמדת ישראל", בקונטרס נר מצוה, שהכניסה למעמד של גר-תושב מותנית בקבלה אך ורק אצל נכרי שעבד עבודה זרה. לדעתו, נכרי שחונך מלידתו באמונת היחוד הופך לגר-תושב ללא צורך בתהליך איזשהו, גם בזמן שאין היובל נוהג.

דבריו מעוררים מספר קושיות:

א. הרמב"ם קבע ברורות שאין מקבלים ג"ת בזמן שאין היובל נוהג. אם תתכן אפשרות עקרונית של מעמד ג"ת בזה"ז, מדוע יגרע חלקו של מי שנולד בבית עו"ז, וכי אין ביכולתנו לקבלו בצורה מתאימה כאשר אין היובל נוהג? כוונת הרמב"ם היא שהמעמד של ג"ת אינו קיים בזה"ז.¹¹ נראה שהחמדת ישראל סבור שהעיכוב הוא בתהליך הקבלה, לכן הסיק שנכרי המשתייך לכת שאינה עו"ז, אינו צריך לעבור תהליך של קבלה, וזוכה מאליו גם בזה"ז למעמד של גר-תושב. אבל, נראה, שהעיכוב אינו רק בתהליך הקבלה, אלא בעצם המעמד של גר-תושב. בזמן שאין היובל נוהג בטל המעמד של גר-תושב כשם שבטל המעמד של עבד עברי. הגמ' בערכין מסמיכה את הדין של ג"ת בזה"ז לדין של עבד עברי בזה"ז. אמנם הרמב"ם נקט בלשונו ש"אין מקבלין גר-תושב בזה"ז" אבל נראה בפשטות שכוונתו שאין מעמד גר-תושב, לפיכך אין מקבלין.

¹¹ וכן נקט הגר"מ פיינשטיין זצ"ל באגר"מ יו"ד ח"ב קכד. שלדעת הרמב"ם, מעמד ג"ת אינו נוהג כלל בזה"ז, כדמשמע מלשון הגמ' בערכין.

ב. קביעתו של החמדת ישראל שניתן לוותר על תהליך הקבלה, ברורה אם תהליך הקבלה נדרש רק לשם מבחן אדיקותו של הנכרי באמונת היחוד, אבל אם הוא משמש כעין תהליך גיור (כפי שהבאנו לעיל מהריטב"א והרמב"ן), לא ניתן לוותר עליו בשום פנים ואופן.

2. שיטת הראב"ד

כל דברינו מיוסדים על שיטת הרמב"ם, ש"אין מקבלים" גר-תושב בזמן שאין היובל נוהג. אולם הראב"ד (הל' אסו"ב פי"ד ה"ח) משיג עליו, ז"ל:

"כתב הראב"ד ז"ל: דעת זה המחבר סתום וחתום ולא פירש מהו אין מקבלין גר-תושב אלא בזמן שהיובל נוהג ומה הן מצות גר-תושב - והוא שאין מושיבין אותו בתוך העיר... ומצוה להחיותו וקונה עבד עברי כעכו"ם. ואלה הדינים שאינם נוהגים בו אלא בזמן שהיובל נוהג, יש מהן להקל ויש מהן להחמיר עליו, שבזמן שאין היובל נוהג יושב אפילו בעיר עצמה שאין קדושת הארץ עליה כשהיתה וקונה עבד עברי עד זמן שירצה, שאין זמן מיוחד - ואלו להקל עליו. אבל אין אנו מצווים להחיותו - זהו להחמיר עליו. וקרוב הדבר להיות מן הטעם כי בזמן היובל היו שומטין והיה יכול להתפרנס שלא בטורח הציבור ועכשיו אינו יכול. מעתה מקיימין מי שהתנה שלא למול ושלא לטבול כמה שירצה בכל זמן".

דברי הראב"ד במשפט האחרון מכוונים לפסק מנוגד של הרמב"ם שם הל' ט בנוגע למעמד עבד נכרי בזה"ז. קיימים שני מצבים אפשריים של עבד נכרי: א. מטבילין אותו כגר והוא מתחייב במקצת מצוות; ב. "ואם התנה עליו מתחילה שלא ימול ולא יטבול אלא יהיה גר-תושב מותר לקיימו בעבודתו כשהוא גר-תושב. ואין מקיימין עבד כזה אלא בזמן שהיובל נוהג". הראב"ד חולק: "מקיימין מי שהתנה שלא למול ולא לטבול כמו שירצה בכל זמן". לדעת הראב"ד, לא בטל מעמד גר-תושב בזה"ז. ולכן מקבלים גר-תושב. אך ורק דינים מסויימים מיוחדים הנוהגים בגר-תושב (מהם לחומרא ומהם לקולא) נתבטלו, כגון החיוב להחיותו. דברי ר' שמעון בן אלעזר בערכין כט, א: "אין גר-תושב אלא בזמן שהיובל נוהג", אינם מתיחסים לעצם המעמד אלא לדיני גר-תושב. וכן פירש המ"מ (שם): "לפי שהוא ז"ל (הראב"ד) סובר שמ"ש שאינו נוהג בזמן הזה אינו ר"ל שאינו נוהג כלל אלא שאין בו אותם דינים, ויש מהם שהוא להקל עליו כנ"ל. ורבינו (הרמב"ם) ז"ל סובר שאינו נוהג כלל והרי הוא אצלנו לכל דבר כאילו לא קיבל כלל".

הרשב"א בתשובה (ח"א קפב) נמשך אחר הראב"ד ומעתיק את השגת הראב"ד הנ"ל בשלמותה (הרשב"א נשאל מדוע לפי הרמב"ם אין מקבלים גר-תושב בזה"ז והשיב: "כבר עמד הראב"ד ז"ל על דבר זה ותפס עליו זה לשונו...").

מכאן שלפי הראב"ד והרשב"א, ישנו גם בזה"ז מעמד של גר-תושב, אלא שדינים מסויימים אינם נוהגים. אולם גם בזה"ז דרושים התנאים הנוספים, דהיינו קיום ז' מצוות וקבלה בפני ג'.

ד. מעמד הישמעאלים בזה"ז

הישמעאלים אינם מוגדרים כעובדי עבודה זרה, אלא כמאמיני דת היחוד, כך הכריע הרמב"ם בספרו יד החזקה ובתשובותיו.¹² האם הישמעאלים הינם גרים-תושבים?

1. לפי הרמב"ם, שאין מעמד גר-תושב בזמן שאין היובל נוהג, נמנע כיום מהישמעאלים להפוך לגרים-תושבים.

2. אין גר-תושב אלא במי שקיבל עליו את ז' מצוות בני נח בפני ג'. קבלה זו חסרה אצל הישמעאלים. (מעבר לזה, צריך ברור מעמיק, האם הישמעאלים אכן מקיימים את ז' המצוות במלואן).

3. לפי הרמב"ם, אין ג"ת אלא מי "שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שציוה בהן הקב"ה בתורה... " (הל' מלכים פ"ח יא). ותנאי זה אינו מתמלא על ידי בני דת האיסלם. הרמב"ם נשאל האם מותר ללמד תורה לגויים, והשיב (שו"ת הרמב"ם סי' קמט) ש"מותר ללמד המצוות לנוצרים ולמושכם אל דתנו, ואינו מותר דבר מזה לישמעאלים לפי מה שידוע לכם על אמונתם שתורה זו אינה מן השמים...".

אכן קביעה זו, שהישמעאלים אינם גרים תושבים, עולה במפורש מדברי הרמב"ם בהל' מאכלות אסורות (פי"א ה"ז): "גר-תושב והוא שקיבל עליו שבע מצוות כמו שבארנו, יינו אסור בשתיה ומותר בהנייה וכו', וכן כל עכו"ם שאינו עו"ז כגון אלו הישמעאלים יינן אסור בשתיה ומותר בהנייה". הרמב"ם מבחין בין גר-תושב לבין הישמעאלים.

מרן בכס"מ (שם) בשם הרשב"א (בחידושו למס' ע"ז סד, וכן בתוה"ב בית ה' שער א' וד') מנמק מדוע הישמעאלים אינם גרים-תושבים: "שהישמעאלים הללו לא קיבלו עליהם שלא לעבוד עבודה זרה, וכן לא קיבלו עליהם בפני ג' ז' מצוות בני-נח". וכן הורה בבית יוסף הלכה למעשה, על דברי הטור (חו"מ סי' רמט). הטור פסק ש"אסור ליתן מתנת חנם לעכו"ם, אבל מותר ליתן לגר-תושב, שהרי מצוה להחיותו". העיר על כך מרן בבית יוסף "מה שכתב רבינו: אסור ליתן מתנת חנם לעכו"ם, לאו לאפוקי ישמעאל אלא לאפוקי גר-תושב שקיבל ז' מצוות בני-נח וזהו שאנו מצווים להחיותו".

וכן כתב הרמב"ם בתשובותיו (שו"ת הרמב"ם, סי' קמח), שאין למול ישמעאלי או נוצרי, לשם רפואה, מפני הדין של "אין מעלין ואין מורידין". למדנו שדעתו היא שהישמעאלי אינו בכלל גר-תושב שמצוה להחיותו ולרפאו.¹³

הרי לנו מפורש דעת הרמב"ם ומרן השו"ע שאין הישמעאלים גרים-תושבים.

כך אמנם נקטו כל הגדולים בדור האחרון, בבואם לדון ב"היתר מכירה" בשנת השמיטה. על "היתר המכירה" קמו עוררים רבים, מפני שהוא כרוך במכירת אדמות א"י לנכרי. הנצי"ב, ר' דוד מקרלין, החזו"א סברו שהמכירה אסורה מפני איסור "לא תחנם" ופסלו בשל כך את היתר המכירה. גדולים אחרים צידדו בהיתר לאחר שהוכיחו שיש סייגים לאיסור לא תחנם ותחולתו מוגבלת (אין איסור במכירה לזמן; אין איסור כאשר המכירה מתבצעת לשם חיזוק ההתישבות היהודית בא"י; איסור "לא תחנם" מתייחס רק לעו"ז). כך פסקו ר' יהושע מקוטנא (בעל "ישועות מלכו"), ר' יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל, מרן הרב קוק זצ"ל, ועוד.

¹² ראה הל' מאכלות אסורות פי"א ה"ז, ובתשובותיו (מהד' בלאו) סי' תמח.

¹³ הגר"ע יוסף שליט"א בשו"ת יביע אומר ח"ב, יו"ד סי' יט, דן לדינא בתשובת הרמב"ם, ומסיק שכל שאינו לשם רפואה ממש, מותר למול ישמעאלי.

אילו הישמעאלים, להם נמכרת הקרקע בשנת השמיטה, היו בגדר גרים-תושבים, הבעיה לא היתה מתעוררת כלל והדיעות לא היו חלוקות, שהרי לית מאן דפליג שאיסור לא תחנם אינו מתייחס לגר-תושב. אלא מכאן שכל הגדולים הנ"ל, סברו שהישמעאלים אינם גרים-תושבים.

עלינו להעיר שלפי הראב"ד שסובר שהמעמד של גר-תושב אינו תלוי ביובל, בצירוף הדעה שהקבלה בפני ג' הינה רק מעשה פרסום פורמלי שאינו נדרש אצל נכרי שחונך על יסודות אמונת היחוד - ישנו פתח להגדיר את הישמעאלים כגרים-תושבים. וכן העלה מרן הרב זצ"ל (משפט כהן סי' סא) בדעת הראב"ד, ז"ל: "ומה שכתב הגאון הנצי"ב ז"ל שאין דין ג"ת לישמעאלים, אין זה ברור כלל לדעת הראב"ד, ובפרט לאריכות דבריו בהשגה פי"ד דהל"א סו"ב שבודאי אין זה פשוט שאין ג"ת נוהג בזה"ז... וכיון שא"צ יובל, אע"ג שצריך ב"ד של שלושה, מ"מ הוא כדי שיהיה פרסום לדבר שקבל עליו, וי"ל שאומה שלמה שהיא מתנהגת בנימוסין כאלה יהיו חשובין לענין זה כג"ת" (והוסיף, שלפי הט"ז, שאפשר לסמוך בשעה"ד על יחיד במקום רבים גם בתנאים - ניתן לסמוך על שיטת ר"מ שאינו מצריך קבלת כל ז' מצוות בני-נח אלא רק קבלה שלא לעבוד ע"ז "וזה פשוט דהישמעאלים אינם עו"ז כלל").

התיחסות זו לישמעאלים מבוססת על דעת הראב"ד (בגדר תלות גר-תושב ביובל) בצירוף הסברה שבאומה שלמה א"צ בקבלה.¹⁴ אך כאמור כל הפוסקים נמשכו אחר הרמב"ם ולא פסקו כן. אף מרן הרב לא מזכיר שיטה זו אלא אך ורק בתור סניף לענין היתר מכירת קרקעות בשנת השמיטה.¹⁵

---

¹⁴ לעיל הזכרנו שהרשב"א פסק בחידושו ובתוה"ב שאין הישמעאלים מוגדרים היום כגרים-תושבים, מכיון שחסרה להם קבלה בפני ג'. הרשב"א, על אף שהוא הכריע כראב"ד (בניגוד לרמב"ם) שקיים מעמד של גר-תושב בזה"ז, סובר שהישמעאלים אינם גרים-תושבים, בגלל חסרון קבלה בפני ג'. ללמדנו, שהרשב"א חולק על הסברה המחודשת שפוטרת אומה שלמה מקבלה רשמית בפני ג'.

¹⁵ לאור האמור לעיל גם דברי הגרי"א הרצוג זצ"ל במאמר שנתפרסם ב"תחומין" ב (עמ' 172) צריכים להתפרש בדרך זו. הגרי"א הרצוג זצ"ל דן ביחס לערביי א"י וכותב בין השאר ש"כבר הכריע קודמי ז"ל (מרן הראי"ה קוק זצ"ל) שאומה שלמה שקיבלה עליה ז' מצוות, גם בזה"ז יש לה דין גרים תושבים". שומה עלינו לדעת שמרן הרב זצ"ל לא הזכיר דיעה זו אלא בדרך משא ומתן בשיטת הראב"ד, וגם זאת אך ורק באגרת אחת מכלל צרור אגרותיו בנושא היתר המכירה. אדרבא, מתוך יתר אגרותיו, עולה בבירור שלא סמך על שיטה זו להלכה (ועוד גם לפי הראב"ד לא נוהג בהם כל דיני גר-תושב, שחלקם בטלו כיון שאין היובל נוהג).

ואם כן יש להסב את כוונת הגרי"א הרצוג, לאמור לעיל בדבריו, כלומר רק ביחס לאיסור חנייה בקרקע. אכן כך עולה מתוך דבריו בהמשך המאמר (עמ' 173) "ביחס לשיבת הערבים בא"י": "כיון שהם אומה שלמה המוחזקת שאינם עו"ז, לא חל עליהם איסור זה. אעפ"י שאינם גרים-תושבים במובן החוקי של שם זה". מכאן מודעה רבה נגד חוגים מסויימים שהפיצו בשם מרן הרב זצ"ל ובשם הגרי"א הרצוג, שערביי א"י הינם גרים-תושבים גמורים!!

סיכום: לרוב הדעות, הערבים בני דת האיסלם, למרות שאינם עו"ז, אינם בגדר גרים-תושבים. לפיכך, המצווה המחייבת את החייאתו של גר התושב, כלומר הושטת עזרה והענקת סעד סוציאלי ורפואי, אינה מוטלת עלינו ביחס אל ערביי ארץ ישראל.¹⁶

ה. נכרי שאינו מז' עממים ואינו גר תושב

מעתה שומה עלינו לברר מה דינו של נכרי שאינו גר-תושב אבל אינו עו"ז. פטורים אנו מהחייב של החייאתו ("להחיותו"), כלומר הענקת סעד, רפוי והצלתו. השאלה היא האם איסור יש בדבר והאם מותר לנו להושיבו בינינו בא"י.

בתחילת דברינו הזכרנו שישנן שלש קבוצות שונות של נכרים אליהן התורה מתיחסת:

- א. ז' עממים (החרם תחרימם).
  - ב. גר-תושב (אשר נצטוונו להחיותו).
  - ג. קבוצת ביניים (איסור לא תחנם, לא ישבו בארץ, לא תכרות ברית).
- קבוצת הביניים אינה כוללת את ז' עממים, מחד, וגר-תושב מאידך. אולם בין ז' עממים לגר-תושב, מצוי תחום רחב מאוד, שכולל קבוצות שונות של נכרים:
- א. נכרי עו"ז (שאינו משתייך לז' עממים).
  - ב. נכרי שאינו עו"ז, אבל אינו מקיים את ששת המצוות הנוספות.
  - ג. נכרי שמקיים את ז' המצוות ע"פ הכרע דעתו.
  - ד. נכרי שמקיים ז' מצוות ע"פ כוונות רצויות, אבל לא קיבלן בפני ג' חברים, מפני שאין רצונו בכך או מפני שהקבלה נמנעת ממנו (כגון בזמן שאין היובל נוגה).
- עלינו לברר לאלה מהסוגים השונים של נכרי שמנינו לעיל, מתייחסים האיסורים: לא ישבו בארץ ולא תחנם.

ו. לא ישבו בארץ

1. דעת הרמב"ם והראב"ד

"בזמן שיד ישראל תקיפה עליהם, אסור לנו להניח עובדי כוכבים בינינו. ואפילו יושב ישיבת ארעי או עובר ממקום למקום, לא יעבור בארצנו אלא עד שיקבל עליו ז' מצוות שנצטוו בני-נח, שנאמר: לא ישבו בארץ, אפילו לפי שעה. ואם קיבל עליו ז' מצוות, הרי זה גר-תושב. ואין מקבלין גר-תושב אלא בזמן שהיובל נוגה" (הל' ע"ז י,ו).

הראב"ד (על אתר) משיג: "איני משווה לו בישיבת הארץ."

---

¹⁶ אמנם עדיין יש לדון מצד "דרכי שלום" שנוהג אף כלפי עובדי ע"ז, ראה רמב"ם הל' מלכים פ"י - הערת עורך (א.ו.).

הכס"מ מפרש את השגת הראב"ד: "טעמו לומר, שאעפ"י שאין מקבלין גר-תושב בזמן שאין היובל נוהג, אם קיבל שבע מצוות למה ימנעו אותו משיבת הארץ, הא ליכא למיחש ביה פן יחטיאו".

הראב"ד הבין שלפי הרמב"ם, בזמן שאין היובל נוהג, אסור בהחלט להושיב נכרי בא"י, מכיון שהישיבה בא"י מותרת אך ורק לגר-תושב. הראב"ד כשלעצמו, חולק על הרמב"ם. הוא דייק מהכתוב שהישיבה בא"י מותרת לנכרי שאינו עו"ז ומקיים ז' מצוות בני-נח, שהרי התורה נימקה את האיסור בחשש "פן יחטיאו". כל שהחשש אינו קיים, האיסור בטל.¹⁷

אולם הכס"מ הוסיף: "ולדעת רבינו נראה שאה"נ; אם קיבל עליו ז' מצוות אין מונעים אותו משיבת הארץ, ולא בא לומר אלא שאין ב"ד מקבלין אותו". הכס"מ חולק על הראב"ד בהבנת דעת הרמב"ם. לדעתו, גם לפי הרמב"ם, נכרי שקיבל מעצמו ז' מצוות בני-נח, מותרת ישיבתו בא"י בזה"ז.

יש שרצו לבסס את פירושו של הכס"מ על סמך דברי הרמב"ם בסהמ"צ (ל"ת נא): "הזהרנו שלא ישכנו עו"ז כדי שלא נלמד מכפירתם". משמע שהאיסור מתייחס רק לעו"ז. אולם אין זו ראייה נצחת, שכן גם בהל" ע"ז, הרמב"ם פתח את ההלכה בנוסח זהה: "אסור לנו להניח עובדי עכו"ם בינינו", ואעפ"כ הראב"ד הסיק שלפי הרמב"ם אין להושיב בא"י אלא רק ג"ת, ודייק כן מהסיפא של ההלכה: "אסור לנו... עד שיקבל ז' מצוות... ואם קיבל עליו הרי זה ג"ת". סיום בנוסח זה מצוי אף בסהמ"צ: "עד שיקבל עליו שלא לעבוד ע"ז ואז מותר לו לשכון, וזה נקרא גר-תושב... וכך אמרו איזהו גר-תושב...".

בספר מזבח אדמה חיזק את הדיוק דלעיל מסהמ"צ. הרמב"ם, בפירושו את גדרי המצווה, בסהמ"צ, מזכיר את האיסור ואת טעמו: "לא ישכנו עו"ז בארצנו כדי שלא נלמד מכפירתם והוא אומר יתעלה: לא ישבו בארץ פן יחטיאו אותך ליי". אם כל האיסור הוא מחמת החשש שמא נלמד מכפירתם, אזי אין האיסור קיים בנכרי שאינו עו"ז.

-348-

אולם, ממשנה תורה, ניתן לדייק בכיוון הפוך. בהל" אסו"ב, כותב הרמב"ם: "איזהו גר-תושב, זה עכו"ם שקיבל עליו שלא יעבוד עכו"ם עם שאר המצוות שנצטוו בני-נח... ולמה נקרא שמו תושב, לפי שמותר להושיבו בינינו בא"י, כמו שביארנו בהל" עכו"ם. ואין מקבלין גר-תושב אלא בזמן

---

¹⁷ רבים פירשו את השגת הראב"ד בהל" ע"ז על פי השגתו בהל" אסו"ב (אשר הובאה לעיל, בפרק "גר-תושב בזה"ז"). הראב"ד ביאר שם שבזמן שאין היובל נוהג, התמעטה קדושת הארץ ולכן מותר להושיב נכרי אפילו בעיר עצמה (וה"ה בשאר חלקי א"י). וכן פירש במרכבת המשנה, וז"ל: "ודברי הכס"מ בכוונת הראב"ד מגומגם והכוונה להיפך, דאדרבא בזמן שאין היובל נוהג מותר לישב אפילו בעיר וכמ"ש הראב"ד בפי"ד מהא"ב". וכן פירשו באו"ש ובעבודת המלך על הל" ע"ז (ועיי' שו"ת ציץ אליעזר חלק טו, שמיישב את פירוש הכס"מ, ואכ"מ).

הנ"מ בין שני הפירושים הוא ביחס להושבת נכרי שאינו עו"ז בזמן שהיובל נוהג: לפי הכס"מ מותר כיון שאין חשש שמא יחטיא, משא"כ לפי המרכבה"מ ודעימיה אסור כל שאינו גר-תושב, כיון שהארץ בקדושתה.

שהיובל נהג". משמע שרק לגר-תושב מותרת הישיבה בא"י ומכאן שמו "תושב", ואין מקבלין גר-תושב בזה"ז. וכן הכריע המנחת חינוך (מצוה צד) בניגוד לכס"מ שהובא לעיל.

וכן נראה שסובר הרב המגיד (להל' אסו"ב פי"ד הל' ז בהעירו על השגת הראב"ד, שנ"ל, בפרק "גר-תושב בזה"ז"): "ומ"ש (הראב"ד) בזמן שאין היובל נהג מותר (לנכרי) לישיב בעיר עצמה, אין נראה כן מדברי רבנו פ"י מהל' עכו"ם". המ"מ סובר שהרמב"ם והראב"ד חלוקים ביחס לישיבת נכרי בא"י בזה"ז, בניגוד לכס"מ שרצה להשוותם.

2. דעת הריטב"א

"ג' לשונות נאמרו בכותים (= בנכרים): גר-תושב, בן נח, וכותי. גר-תושב, הוא שקיבל בב"ד של ישראל לקיים ז' מצוות שנצטוו בני-נח, וכזה מותר להתיישב בינינו ולזה נקרא תושב... בן נח, הוא שלא קיבלם בב"ד אלא דקים לן שמקיים מעצמו... כותי, הא שאינו זהיר לקיים ז' מצוות, וכי הוא מותר להורידו לבור, במקום דליכא איבה..." (ריטב"א מכות ט,א). מפורש בדברי הריטב"א, שאין להושיב בא"י בן-נח שמקיים ז' מצוות מעצמו אלא רק גר תושב.

3. הכרעת ההלכה לפי מרן הרב זצ"ל

מרן הרב זצ"ל במשפט כהן (תשו' נח), בתשובה לענין היתר מכירה, מעלה בתחילת דבריו שדין ישיבת נכרי שאינו עו"ז בא"י נתון במחלוקת בין הרמב"ם (שאוסר) לראב"ד (שמתיר).

בהמשך מביא הרב את דברי הכס"מ ומוצא להם סימוכין מלשון המקרא. יש הבדל בין הלכות עבון התורה השתמשה במונח "גר", כלומר "גר-תושב" דייקא, כגון מצות להחיותו בה נאמר "גר ותושב וחי עמך", לבין הלכות בהן לא מוזכר מפורש המונח "גר"; "מה דאין מפורש דבעי לזה גר, אלא הן הרחקות שמפורש בהן ענין עו"ז, א"כ י"ל דמהני כל שברור לנו שאינו בכלל זה, ובפרט אומה שלמה המוחזקת בכך ע"פ דתה". בסיום התשובה המתירה את המכירה של קרקעות א"י לנכרי בשנת השמיטה, מסכם הרב, שמכיון שלפי הראב"ד אין איסור בנכרי שאינו עו"ז, ואליבא דהכס"מ גם הרמב"ם מודה לראב"ד, על כן יש לסמוך על הראב"ד בשעת הדחק.

בתשובה נוספת משנת תרס"ט (תשו' ס) מבסס הרב את היתר המכירה על שלשה היתרים שונים, וביניהם בהסתמך על הראב"ד שמותר לגויים שאינם עו"ז לשבת בא"י, "ופשיטא דמותר לכה"פ להשכיר לו קרקע, ומכירה לזמן י"ל דלענין זה כשכירות דמיא".

בתשובה שלישית (גו) חוזר הרב על כך שבשעת הדחק נוכל לסמוך על הראב"ד והכס"מ, במיוחד לאור ההדגשה היתירה של המקרא, שתולה את האיסור בענין ע"ז ("עיקר הקפידיא הוא בע"ז").

4. סיכום

1. לפי רש"י (גיטין מה,א), סמ"ג (לאוין מט), הלאו "לא ישבו בארצך" מתייחס אך ורק לשבע אומות בלבד.

2. לפי הראב"ד לאו זה מתייחס לכל מי שאינו מקיים ז' מצוות בני-נח.
3. לפי הריטב"א לאו זה מתייחס לכל נכרי, אפילו אם אינו עו"ז. רק לג"ת מותרת הישיבה בארץ, ז"א רק בזמן שהיובל נוהג.
4. בדעת הרמב"ם נחלקו המפרשים. הראב"ד הבין בדעתו שרק לג"ת מותר לשבת בא"י, לכן אסור להושיב נכרי בזה"ז בא"י, וכן הכריע המנחת חינוך. לפי הכס"מ, הרמב"ם סובר שמותר להושיב בא"י בזה"ז כל נכרי שמקיים ז' מצוות.
5. מרן הרב זצ"ל, בהתחשב בדעתו של הכס"מ, סמך על שיטת הראב"ד בשעת הדחק.

ז. לא תחנם

השאלה היסודית היא האם לאו זה הוא היפוכו של מ"ע להחיותו, כלומר כל מי שנצטוונו להחיותו - הלאו לא אמור בו, וכל מי שלא נצטוונו להחיותו, גם אסור לנו להחיותו, או האם יש מי שהמצווה אינה אמורה בו וגם הלאו אינו אמור בו. שאלה זו נשאלת הן ביחס למשמעות הראשונית של הלאו (לא לחון, איסור הצלה, חמלה וריפוי) והן ביחס למשמעויות הנוספות. בלשון אחרת: האם הלאו מתייחס גם לנכרי שאינו עו"ז, אותו לא נצטוונו להחיות (מכיון שהוא אינו גר-תושב).

1. לא לחון

הרמב"ם בסהמ"צ (ל"ת נ) כותב: "הזזהרנו מלחמול על עו"ז ומלשבח שום דבר מכל מה שמיוחד להם, והוא אומרו יתעלה ולא תחנם". משמע שהלאו מתייחס אך ורק לעו"ז.¹⁸ אולם, כבר הבאנו לעיל את דברי הרמב"ם בתשובה, (סי' קמט, הוצאת בלאו), שאין למול נכרי, בין נוצרי (שהוא בדרך כלל עו"ז) ובין ישמעאלי, לשם רפואה, מפני "שאסור להציל גוי מכליון, לאומרם: הגויים והכותים לא מעלין ולא מורידין, וזה הדין למדים מאמרו: ולא תחנם".

אבל הכס"מ (הל' ע"ז יב) כתב: "ומדברי רבינו שהזכיר בכל זה (=רפוי והצלה) עכו"ם, משמע שאם אינו עכו"ם מותר להעלותו בשכר והן להעלותו מן הבור". וכן דעתו של ר' חיים בנבנשת בכנה"ג יו"ד סי' קנח, שמותר לרפאות ישמעאלי, וכן כתב בחו"מ (סי' תכה, יב) ביחס לבני ישמעאל, וז"ל: "הא דצריך שיקבל עליו ז' מצוות בפני ג' חברים, היינו להחשיבו כישראל גמור בכל דבריו, לזונו ולפרנסו ולכלכלו ולהשקותו וכיוצא בדברים אלו. אבל אם קיבל עליו ז' מצוות בני-נח, אעפ"י שלא קיבלם בפני ג', פשיטא שאם נראהו בסכנת נפשות ונוכל להצילו - נציל אותו."¹⁹ וכן כתב מרן הרב

¹⁸ וכן דייק הר"י קאפח, בהערות על סהמ"צ, שם, הע' 66.

¹⁹ הסמ"ג (ל"ת מה) כתב: "בגיטין משמע שמותר לרפאות העכו"ם לכל הפחות בשכר... ועל זה סמך רבנו משה להיות רופא בארץ מצרים לישמעאליים". האחרונים הקשו על הסמ"ג ממה שהרמב"ם עצמו לא התיר לרפאות בשכר אלא רק משום איבה (הל' ע"ז פ"י הל' ב).

הדינא דחיי (על הסמ"ג, עמ' נא, ע"ב, לבעל כנה"ג) תירץ שאף הסמ"ג התכוון לומר שהרמב"ם ריפא ישמעאליים מפני איבה. אולם הוא תמה על הסמ"ג, מדוע הוא לא נימק שהרמב"ם ריפא ישמעאליים במצרים מפני שהם לא עבדו ע"ז. תירץ הדינא דחיי, שכפי הנראה ידע הסמ"ג שהרמב"ם ריפא גם נכרים עו"ז, לכן הוא נזקק לטעם שמתיר

זצ"ל בענין הישמעאלים (משפט כהן סי' נח עמ' קכב): "לענין הדין דאין מעלין, שפיר לא בעינן פרטי דין גר-תושב, כ"א כשאין עוע"ז ג"כ מותר להעלותו, אלא דחיוב מצד התורה א"א כ"א בג"ת ממש".

2. לא תתן להם מתנת חנם

הב"י (חו"מ סי' רמט) כתב בדעת הטור שאסור לתת מתנת חנם לישמעאלי. רק לגר תושב מותר ש"זהו שאנו מצווים להחיותו". וכן סוברים הסמ"ע ובאר הגולה על השו"ע. וכן דעת הש"ך יו"ד סי' קנא סקי"ח. אמנם הב"ח על אתר חולק על הב"י וסובר שלפי הטור, האיסור מתייחס אך ורק לעוע"ז ולא לבני ישמעאל. אולם על פי נוסחה מדוייקת של דברי הב"ח, עולה שהב"ח אף הוא סובר שאין לתת מתנת חנם לישמעאלים.²⁰

דבריו של מרן, בכס"מ ובב"י, נראים כסותרים זה את זה. בכס"מ כתב שאיסור "לא תחנם" במשמעות של חמלה וריפוי אינו מתייחס לגוי שאינו עוע"ז, אך בב"י כתב שאין לתת מתנת חנם לישמעאלי.

ונראה לתרץ שמקורו של איסור נתינת חנם בעיקרו אינו מהפסוק "לא תחנם" אלא מהפסוק המובא בברייתא (ע"ז כ): "תניא, לא תאכלו כל נבילה, לגר אשר בשערך תתננה ואכלה או מכור לנכרי... רבי יהודה אומר: דברים ככתבם, לגר בנתינה, לעכו"ם במכירה". הבאנו לעיל את דברי מרן הרב זצ"ל במשפט כהן, אשר קבע שכל שנאמר בכתוב בלשון "גר", פירושו גר-תושב דוקא. לכן פסק מרן שאין לתת מתנת חנם לנכרי שאינו עוע"ז, ופשוט הוא. לעומת זאת האיסור לחון מקורו מהפסוק "לא תחנם" שמתייחס אך ורק לעוע"ז. לכן מותר להציל נכרי שאינו עוע"ז. הבחנה זו באה לביטוי גם בדבריו בכס"מ: מרן לא התיר להציל נכרי שאינו עוע"ז אלא אך ורק בשכר, ולא בחנם. וראייה לדברינו שעיקרו של איסור מתנת חנם נלמד מהפסוק "לגר אשר בשערך תתנה ואכלה", ניתן להביא מדברי הרמב"ם בהל"ע"ז י, ד וז"ל: "אסור ליתן להם מתנת חנם, אבל נותן הוא לגר-תושב, שנאמר: לגר אשר בשערך תתננה ואכלה או מכור לנכרי, במכירה ולא בנתינה". (יש שהתעקשו לטעון ולומר שהרמב"ם לא הסתמך על פסוק זה אלא אך ורק כדי להתיר מתנת חנם לגר-תושב. אולם לא משמע כן מסיום דבריו: "במכירה ולא בנתינה" המתייחס לאיסור מתנת חנם למי שאינו גר-תושב. ואכמ"ל). גם בסה"מ צ, בהגדירו את "לא תחנם" (ל"ת ג), הרמב"ם לא הזכיר את איסור מתנת חנם.

אולם, הרשב"א בתשובותיו (ח"א ה) כתב שמותר לשלוח מתנה ל"גוי שאינו עובד עבודה זרה", ובזה ביאר את המסופר בגמ' (ע"ז טו, ב) על רב יהודה ששלח מתנה לנכרי ביום אידו, מפני שידע רב יהודה שהנכרי אינו עובד ע"ז.

גם את ריפויים של עוע"ז. אמנם בברית משה (על הסמ"ג) פירש שאכן הרמב"ם ריפא ישמעאלים כיון שמותר לרפאות נכרי שאינו עוע"ז, כדעת הכס"מ.

²⁰ הב"י כתב: "ומ"ש רבנו שאסור ליתן מתנת חנם לעכו"ם לאו לאפוקי ישמעאל אלא לאפוקי ג"ת, דהיינו שקיבל עליו ז' מצוות וזהו שאנו מצווים להחיותו". על כך הב"ח מעיר: "ולפי"ד קשה, למה לו לרבינו לכתוב לעכו"ם ולתת מכשול שיבינו למעט ישמעאלים". עד כאן בנוסח שלפנינו. אבל בדפוס קניגסברג, תרכ"ב, נוסף כאן: "ולפענ"ד, נראה דלפי שהמלכויות מקפידות אם יזכירו שם גוי בספרינו במקום שאינו לכבוד, על כן הסירו מילת גוי וכתבו במקומו לעובדי ע"ז. אבל עיקר הנוסח בספרי רבינו הוא: אסור לתת מתנת חנם לגוי וכו'".

הנצי"ב (שו"ת משיב דבר, קונטרס השמיטה, עמ' נח) פסק אף הוא להלכה שאסור לתת מתנת חנם לישמעאלים כיון שהם אינם גרים-תושבים ודחה את הראיה מהגמ' ע"ז סד,ב. רב יהודה שלח מתנה "לטובת עצמו" ואין בכך איסור לא תחנם כמבואר בתוס'.

3. לא תתן להם חנייה בקרקע

נקדים בירור קצר על ההבחנה בין איסור לא ישבו בארץ לאיסור לא תתן להם חנייה בקרקע: הרמב"ם (בהל' ע"ז פ"י) מפרש: "אין מוכרין להם בתים ושדות בא"י... ומשכירין להם בתים בא"י ובלבד שלא יעשו שכונה... ומפני מה אין מוכרין להם, שנאמר: ולא תחנם - לא תתן להם חנייה בקרקע, שאם לא יהיה להם קרקע ישיבתן ישיבת ארעי היא... אין כל הדברים האלו אמורים אלא בזמן שגלו ישראל בין העכו"ם או שיד העכו"ם תקיפה על ישראל. אבל בזמן שיד ישראל תקיפה עליהם, אסור לנו להניח עכו"ם בינינו, ואפילו יושב ישיבת ארעי או עובר ממקום למקום בסחורה לא יעבור בארצנו אלא עד שיקבל עליו ז' מצוות בני-נח, שנאמר: לא ישבו בארץ, אפילו לפי שעה".

דברי הרמב"ם מורים על הבחנה פשוטה. איסור לא תחנם אוסר עלינו לאפשר את הרחבת הישוב הנכרי בא"י. גם כאשר אין ידינו תקיפה בא"י, ז"א השלטון המדיני ויכולת האכיפה אינם מסורים בידינו, ישנו איסור על כל יהודי להיות שותף להתפשטות ולהגדלת ההתישבות הנכרית בא"י. אולם, בהיות השלטון מסור לנו, חובה עלינו לצמצם את האחיזה הנכרית בא"י, ולא להרשות ישיבתם בארץ, שנאמר: לא ישבו בארץ.²¹

על היקף האיסור "לא ישבו בארץ" - האם הוא מתייחס לעו"ז דוקא או לכל נכרי - כבר דנו לעיל. עתה, נדון באיסור לא תחנם:

מין הרב זצ"ל, במשפט כהן, בתשובותיו השונות, הישווה לגמרי בין איסור חנייה בקרקע לבין איסור "לא ישבו בארץ". לכן נטה להקל בשעת הדחק גם בנוגע לאיסור חנייה בקרקע ולצמצם את תחולת האיסור: האיסור אינו מתייחס לנכרי שאינו עו"ז, בדומה לאיסור לא ישבו בארצכם. כל זה, כאמור, בשעת הדחק.

מין הרב רואה את איסור לא תתן להם חנייה בקרקע כסניף של איסור "לא ישבו" ולא כאיסור עצמאי. וראיתו מהנימוק שנתן הרמב"ם לאיסור חנייה בקרקע וז"ל: "שאם לא יהיה להם קרקע, ישיבתן ישיבת ארעי היא". ראיה גדולה לשיטת מין הרב נוכל להביא מדברי הרמב"ם בסהמ"צ, ל"ת נא, הדין בלאו לא ישבו. תוך כדי הגדרת הלאו כותב הרמב"ם: "ובמפורש בא לנו הביאור: לא

---

²¹ כן פירש הגר"ב ז'ולטי זצ"ל, תושבע"פ י"א, עמ' מט-נ. ע"ש שהביא פירושים שונים בשם האחרונים ודחה אותם והסיק כמו שכתבנו. במיוחד יש לציין את פירושו של בעל כנה"ג בספרו דינא דח"י (על הסמ"ג, ח"א ל"ת מח). לדעתו, הפסוק "לא ישבו בארץ" אוסר את ישיבת הנכרי ודירתו בארץ; מהפסוק "לא תחנם" נוסף איסור חדש, שגם לנכרי המתגורר בחו"ל, אין למכור קרקע, כדי שלא תהיה לו אחיזה בא"י.

תתן להם חנייה בקרקע". משמע שהרמב"ם למד שלא זה של "לא ישבו" נסמך בחז"ל על לאו של לא תחנם.²²

בזה גם סרה הקושיא שהקשו על מרן הרב זצ"ל, היאך התיר חנייה בקרקע לנכרי שאינו עו"ז בעוד הב"י אסר לתת לו מתנת חנם. התשובה פשוטה: שני האיסורים נוסמכים על לאו של לא תחנם. אבל איסור מתנת חנם עיקר לימודו מהפוסק "לגר אשר בשעריך תתננה" (דוקא "גר" תושב), ואיסור חנייה בקרקע עיקר לימודו מהפוסק "לא ישבו בארץ". וכעין זה כתב הרדב"ז (שו"ת הרדב"ז ח"ו, ב אלפים רמ"ז. תשובה זו צונזרה ונדפסה בהשמטות בסוף ח"ו):

"הא למדת שעיקר המצווה שלא לרחם עליהם, ואם עשה מעשה לוקה. ואע"ג דהוי לאו שבכללות, שהרי כולל לא תתן להם חנייה בקרקע ושלא לתת להם מתנת חנם ושלא לומר כמה נאה עכו"ם זה, איכא למימר דמדרבנן ואסמכיה אקרא. ואפי' אם תרצה לומר דאורייתא הוא, מ"מ אין לוקין אלא על פשטיה דקרא דהיינו שלא לרחם עליהם, דאע"ג דלאו שבכללות אין לוקין עליו אפשטיה דקרא לוקין".²³

²² וכן סובר בעל "משמרת המצוות" למהר"י בבבנשתי (אחיו של בעל כנה"ג): האיסור בתורה הוא "לא ישבו בארץ", והנלמד מהפוסק "לא תחנם" אינו אלא אסמכתא, שהרי יש לימודים נוספים מפוסק זה. וכעין זה הגר"ב ז'ולטי זצ"ל, לעיל בהערה הקודמת (וכן תושבע"פ כא, עמ' לא). אלא שהגר"ב ז'ולטי פוסק שהלאו דלא ישבו כולל כל נכרי חוץ מגר תושב, וה"ה איסור לא תחנם. (ומכאן עמדתו הנחושה בענין איסור החזרת שטחים). כאמור בהערה הקודמת, בעל כנה"ג חולק על אחיו, וסובר שהדרשה "לא תחנם" - לא תתן להם חנייה בקרקע" היא דרשה דאורייתא, האוסרת מכירת קרקע מא"י לנכרי השוהה בחו"ל.

²³ מו"ר הגר"ש ישראלי שליט"א בספרו עמוד הימיני (ס"ו יב) ליבן בהרחבה את דעתו של הרמב"ם בענין לא ישבו ולא תתן להם חנייה בקרקע. לדעתו, במשנה תורה חזר בו הרמב"ם ממה שכתב בסה"מ צ. בסה"מ צ סובר הרמב"ם שמקורו של איסור מכירת קרקע הוא ממש"כ "לא ישבו", ו"לא תחנם" שהובא לענין זה בגמ' אינו אלא לפרש את האיסור ולהגדירו, אולם במשנה תורה הרמב"ם הזכיר במפורש את הדרשה מהפוסק "לא תחנם" לענין איסור מכירת קרקעות, משמע שהיא דרשה גמורה ועצמאית. ולכן טרח הרמב"ם לבאר מה הצורך בשני הפוסקים, ותירך שאלו שני לאוים עצמאיים שאינם תלויים אחד בשני. איסור "לא ישבו" אוסר הושבת נכרי אפילו כשאינו עו"ז (חוץ מגר-תושב) כאשר ידינו תקיפה בעוד שאיסור "לא תחנם", במובן של איסור חנייה בקרקע, נוהג בזמן שאין ידינו תקיפה, ומוגבל רק לעו"ז, כמו שהוכיח הכס"מ שלפי הרמב"ם האיסור לחון ולהציל מתיחס רק לעו"ז.

עוד כתב שם, שאיסור ישיבת נכרי בארץ מוטל על הציבור וכולל גם איסור ישיבת עראי, בעוד שאיסור "לא תחנם" הוא על מכירה דוקא, וממילא הוא מצווה פרטית המוטלת על כל אחד שלא למכור מאדמתו (שם עמ' קכב).

ולכן תמה הגר"ש ישראלי, מדוע במשפט כהן מרן הרב זצ"ל (שסמך על הדיעות שאין איסור לא תחנם בישמעאלים), בבואו לתרץ את הקושיא שהקשו עליו מהב"י שאסר לתת מתנת חנם לישמעאלים, נזקק להשוואה ללאו של "לא ישבו", ולא תירץ בפשטות על פי דבריו המפורשים של הכס"מ שהאיסור לחון במובן של חמלה על הנכרי נוהג רק בעו"ז ואינו נוהג בישמעאלים, וכן גם איסור חנייה בקרקע, ואילו איסור מתנת חנם שנלמד מפוסק אחר ("לגר אשר בשעריך") נוהג גם בישמעאלים (שם עמ' קכח).

והנלע"ד, על פי מה שהעלינו לעיל שדעת מרן הרב היא שיש זהות גמורה בין איסור חנייה בקרקע הנלמד מ"לא תחנם" לבין "לא ישבו". מרן הרב תמך את יסודותיו בדברי הרמב"ם בסה"מ צ ולא ניחא ליה לומר שהרמב"ם חזר בו במשנה תורה, מפני שגם בהל"ע"ז הרמב"ם קושר ביניהם: "לא תתן להם חנייה בקרקע, שאם לא יהיה להם קרקע ישיבתן ישיבת ארעי הוא". לכן אין מרן הרב מסתפק בהפנייה לדברי הכס"מ על האיסור לחון, מפני שאיסור לחון הוא עיקר ההוראה של "לא תחנם", ויתכן שיש לו גדרים שונים מאיסור חנייה בקרקע הדומה ללאו ד"לא ישבו". כבר הראנו לדעת שאחרונים נוספים סוברים כמרן הרב.

אלא שיש לעיין בהוכחות המרובות שהביא הגר"ש ישראלי להוכיח שהרמב"ם חזר בו. ואכמ"ל.

בדרך זו ג"כ פסק הרב מיוחס בכר שמואל, בספרו מזבח אדמה (דף יב, ליו"ד סי' קנא), שאיסור לא תחנם במשמעות של איסור מכירת קרקע (וכן הלאו דלא ישבו בארצך) מתייחס רק לגויים עו"ז, והוכחתו מספר המצוות שהבאנו לעיל. אמנם בלאו "לא תחנם" במשמעות של איסור מתנת חנם כלולים גם הישמעאלים, כדעת הב"י. דבריו הובאו להלכה בדרכי תשובה (יו"ד קנא) ובהר-צבי לר' צבי פסח פראנק זצ"ל (בכרם ציון על הל' שביעית).

4. שיטות ראשונים נוספות

א. ה"ר אשתורי הפרחי (כפתור ופרח פ"י, בהוצאת לונץ ח"א עמ' קסו) כותב: "מסתברא שעכשיו שהארץ היא בידי הישמעאלים, משכיר, אפילו מקום שראוי לדירה, לישמעאל, שהרי אינו עו"ז, אבל למכור להם בתים או שדות בארץ כלל וכלל לא, משום לא תחנם, וכהרמב"ם בספר המדע...". ברור שלדעתו איסור לא-תחנם מתייחס גם לישמעאלים (שאינם עו"ז). הכו"פ הבין שזו גם דעתו של הרמב"ם. בספר פאת השולחן (א,יט) הובאו דבריו להלכה.

ב. הסמ"ג (ל"ת מה) חולק על הרמב"ם וסובר ששיקר הוראת לאו "לא תחנם" היא על איסור חנייה בקרקע. והקשו עליו האחרונים, מדוע נצרכים שני לאוים שהוראתם זהה: לא ישבו, לא תחנם (לפי הרמב"ם, ניחא, שכן ההוראה העיקרית של לאו "לא תחנם" היא על איסור לחון, כלומר להציל ולהחיות. אבל לפי הסמ"ג קשה). אולם התשובה פשוטה: הסמ"ג סובר ש"לא ישבו" מתייחס רק לשבעה עממין, "שלא להושיב אחד משבעה עממין בארצנו, שנאמר: לא ישבו בארצך" (ל"ת מט), לכן בא הלאו "לא תחנם" לאיסור גם בכל האומות (אולם בכל האומות אסורה רק המכירה. איסור "לא ישבו" המתייחס לשבעה עממין, רחב וחמור יותר).

ח. פסקי מרן הראי"ה קוק זצ"ל ביחס לישמעאלים

א. אין איסור להחיות ישמעאלי, להצילו או לרפאותו.
ב. אסור לתת לו מתנת חנם.
ג. אפשר לסמוך בשעת הדחק על השיטה שסוברת שהישמעאלים אינם בכלל הלאוים של "לא תחנם" ו"לא ישבו בארצך".

1. שעת הדחק ביחס לשביעית

מהו "שעת הדחק"? מרן הרב פסק לסמוך על שיטה זו על מנת להתיר מכירת אדמות ארץ ישראל לנכרי בשנת השמיטה, כדי לאפשר את העבודה בהן, מחשש פן הישוב היהודי בא"י יתמוטט -

---

כאמור כותב הגר"ש ישראלי שהאיסור "לא ישבו" אוסר על הציבור ישיבתו של נכרי שאינו ג"ת בא"י כאשר ידיו תקיפה. אולם מכותלי מאמרו עולה שכאשר אין ידיו תקיפה, אין נוהג כלל איסור "לא ישבו", ומותרת ליחיד מכירתן של האדמות לנכרי שאינו עו"ז (אעפ"י שהוא אינו ג"ת. כיון שאיסור "לא תחנם" - הנהוג גם בשעה שאין ידיו תקיפה - מתייחס רק לעו"ז). ואנכי הקטן, בדעתי הדלה, לא הבינותי, האיך יכול היחיד לפעול בניגוד למה שמוטל על הציבור. גם אם מצות "לא ישבו" אינה מוטלת על היחיד, פירושו של דבר הוא שאין הוא חייב לקום לבדו ולקיימה, אולם יחד עם זה מסתבר שאסור לו לפעול נגדה.

"בכל מקום שנמצא להקל בדחק עצום כזה, מצווה להקל" (משפט כהן סי' סג, עמ' קכח). ועוד, מרן הרב לא הזכיר היתר זה (של מכירת קרקע לגוי שאינו עו"ז) אלא כסניף להיתרים מרווחים יותר; העיקריים ביניהם הם: המכירה מוגבלת לזמן, המכירה נעשית לטובת הישוב, ביסוסו וחיזוקו, ולא לשם פגיעה בו, וז"ל: "והדבר מסתבר גם כן שכיון שיסוד הדבר הוא לטובת ישראל לא אסרה תורה, בפרט שידוע הוא שהקרקע לא תשאר לעולם בידו של נכרי, ואחר השביעית יחזור וימכרה לישראל" (שם, סוף סי' נח).

הגרש"י זווין זצ"ל ("לאור ההלכה", השמיטה, פרק ד), לאחר שהביא את דעת מרן הרב זצ"ל בנוגע להיתר המכירה, כותב: "ודאי שלהלכה אין בלא תחנם' בין ישמעאלי לנכרים אחרים, ואף המתירים לא אמרו אלא בתורת סניף לשאר הטעמים". ובהערותיו (בשולי העמוד) הפנה לבית יוסף ולש"ך שאסרו לתת מתנת חנם לישמעאליים. בדברינו הקודמים, ביררנו שאין להשוות בין איסור מתנת חנם לאיסור חניה בקרקע אף על פי ששני האיסורים נשענים על דרשה של הפסוק "לא תחנם". לכן יש מקום לדון האם מרן הרב זצ"ל סומך על שיטה זו רק כסניף בעלמא בהקשר המיוחד של "היתר המכירה" או סומך על שיטה זו גם בהקשרים רחבים יותר, **בשעת הדחק**.

2. שעת הדחק ביחס להחזרת שטחים

גם מו"ר הגרצ"ה קוק זצ"ל ("לנתיבות ישראל", תמימים נהיה בתורה ובארץ) נזקק לשאלה זו בהקשר של איסור החזרת שטחים, וז"ל:

"איסור תורה כפול ומוחלט הרי הוא בכל העברת איזה חלק מקרקעה של ארץ ישראל לרשות גויים: מצד אחיזת חנייתם בקרקעה... אמנם לצורך הוראת השעה של היתר עבודת הקרקע ותוצאות יכולה בשנת השביעית סודרה מכירת הקרקעות לנכרי - במכירה לזמן, שכל עיקר ערכה ידוע ומוכר הוא לא במובן משפטי כללי אלא במובן דתי, של אותה הוראת ההיתר. אותה מכירה זמנית במובנה המיוחד הזה נעשית לשם אחיזתו הקבועה של ישראל - גם באותה הקרקע בעצמה בכל חלק וחלק שלה. נאמרה בזה הסברה, שאיסור זה אינו קיים בשעה שיש צורך במכירה זו לטובת ישראל. נאמרה גם הסברה, שאיסור זה אינו ביחס לאלה הגויים שמכירה זו מסתדרת אתם שהם כמו גרים-תושבים מבחינתם הכללית. וכל זה מצורף, בענין שנת השביעית, אל עוד כמה טעמים ויסודות עיקריים של הוראת ההיתר. אבל נגד זה במסירה מוחלטת של קרקע ארץ ישראל לגויים, שהיא באה להוציא מגופה של קרקע זו כל אחיזת חנייתו של ישראל וכל דריסת רגלו בה ושהיא באה ראשית לרעתם של ישראל, שאין לו רעה גדולה מזו של מיעוט חנייתו ותלישות אחיזתו באדמת קדשו, ועוד בשעה זו אשר פרצופם האלילי של הגויים חזר ונתגלה במילואו, - הרי איסור תורה זה קיים בכל תקפו".

לאור האמור לעיל, נוכל להגדיר ש"שעת הדחק" אליה התכוון מרן הרב, היא סכנה שמרחפת על היישוב. בהגדרה מקילה: כל שיקול רציני לטובת הישוב יכול להיחשב כשעת הדחק, כדי לאפשר את ההסתמכות על הדיעות שמתירות את הימצאותם של הישמעאליים בא"י.

ההכרעה האם מצבנו כיום מוגדר כ"שעת הדחק" או לא, דורשת שיקול דעת רציני בתחומים רבים: תורניים, פוליטיים, בטחוניים.

ט. חובות והגבלות אזרחיות וכריתת הסכם שלום

לאחר שבחנו מזויות שונות את זכויות הפרט של הישמעאלים היושבים בא"י - זכות הישיבה בארץ, רכישת אדמות, זכות לקבלת סעד סוציאלי וכדו' - שומה עלינו לבחון את הזכויות הלאומיות-האזרחיות של הישמעאלים בארץ. דיון זה מתבקש במיוחד לאור העובדה שהערבים מהווים מיעוט אתני מגובש, אשר חלקו טוען לזהות לאומית מיוחדת, ומיעוטו אפילו עוין את השלטון של עם ישראל על הארץ.

נדמה שנוכל למצוא התייחסות לבעיות אלו בדברי הרמב"ם ושאר הראשונים על סדרי כריתת ברית והסכמי שלום עם גויים היושבים בארץ ומחוצה לה.

1. שיטת הרמב"ם - מס, עבדות, קבלת ז' מצוות

"אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו שלום, אחד מלחמת הרשות ואחד מלחמת מצווה... אם השלימו וקיבלו ז' מצוות שנצטוו בני נח עליהן, אין הורגין מהן נשמה והרי הן למס, שנאמר: יהיו לך למס ועבדוך. קבלו עליהן המס ולא קבלו העבדות או שקבלו העבדות ולא קבלו המס, אין שומעין להם עד שיקבלו שניהם. והעבדות שיקבלו הוא שיהיו נבזים ושפלים למטה ולא ירימו ראש בישראל אלא יהיו כבושים תחת ידם ולא יתמנו על ישראל לשום דבר שבעולם. והמס שיקבלו שיהיו מוכנים לעבודת המלך בגופם וממונם, כגון בנין החומות וחוזק המצודות ובנין ארמון המלך וכיוצא בו... ואם לא השלימו או שהשלימו ולא קבלו שבע מצוות, עושין עמהם מלחמה והורגים כל הזכרים הגדולים... במה דברים אמורים? במלחמת הרשות שהוא עם שאר האומות אבל שבעה עממין ועמלק שלא השלימו אין מניחין מהם נשמה..." (רמב"ם הל' מלכים פ"ו, וכעין זה בסמ"ג, עשין קיח).

אליבא דהרמב"ם, אין עושים שלום - כלומר, הסדרת יחסי שכנות תקינים (בין מבפנים בין מבחוץ) עם קבוצה לאומית (או שטוענת לזכויות לאומיות) אלא לאחר שהיא ממלאת אחרי שתי דרישות הלקוחות מתחומים שונים:

א. קבלת מס ועבדות, כפי שמפורש בכתוב: "והיו לך למס ועבדוך".

ב. קבלת ז' מצוות.

הרמב"ם אינו מבחין בין מלחמת מצווה (כלומר מלחמה יזומה לשחרור שטחי א"י או מלחמת התגוננות) למלחמת רשות (כלומר, מלחמת כיבוש מעבר לגבולות הארץ, לשם הרחבתן).

לדרישה השנייה - קבלת ז' מצוות - אין הרמב"ם מביא מקור מן הכתוב, אכן היא אינה מפורשת בתורה. מהו המקור לדברי הרמב"ם? נברר תחילה דעת הרמב"ן.

2. שיטת הרמב"ן - קבלת מצוות רק בא"י

הרמב"ן (דברים כ;') מצריך גם הוא קבלת מצוות ומתבסס על הדין הכללי שאסור להושיב בארץ עובדי עבודה זרה, וז"ל: "ולא הזכיר הכתוב (=הדרישה לקבלת ז' מצוות) בפרשה הזאת, שכבר נאסר לנו בעובדי עבודה זרה, לא ישבו בארץ".

לפי הסברו של הרמב"ן, דרישה זו אינה קשורה ישירות בעובדת המלחמה ובתנאים לשלום אלא היא דרישה כללית מכל נכרי המבקש לשבת בא"י. לכן מוסיף הרמב"ן: "יתכן שלא נצטרך להודיע להם רק השלום והמיסים והשעבוד, ואחרי שיהיו משועבדים לנו נגיד להם שאנו עושים משפטים בעבודה זרה ובעובדיה בין יחיד בין רבים". לפי נימוק זה אך ורק במלחמת מצווה כנגד יושבי הארץ נדרש תנאי זה, אבל במלחמת רשות כנגד ערים רחוקות, אשר לא מארץ ישראל הנה, קבלת ז' מצוות בני נח אינה תנאי הכרחי.

אולם לא משמע כך מדברי הרמב"ם (שציטטנו לעיל): "ואם לא השלימו או שהשלימו ולא קיבלו ז' מצוות - עושים עמהם מלחמה והורגין כל הזכרים הגדולים... במה דברים אמורים? במלחמת הרשות שהוא עם שאר אומות...". מפורש בדבריו שאין משלימים עם שאר אומות שאין יושבות א"י אלא לאחר שקיבלו עליהן ז' מצוות. כנגד דין זה מכוונת השגת הראב"ד (שם): "אין שואלין למלחמת רשות אלא שיהיו למס". הראב"ד סובר כרמב"ן שהתנאי של קבלת ז' מצוות קשור במתן היתר לישיבת הנכרי בארץ, לכן הוא אינו מעכב אלא במלחמת מצווה כנגד יושבי הארץ. (ועיין בענין זה ברדב"ז ריש פ"ו מהל' מלכים).

3. הסבר שיטת הרמב"ם

מהו אם כן המקור לדברי הרמב"ם?

נראה לומר שהרמב"ם הולך לשיטתו שפסק בהל' מלכים ח,י: "משה רבינו לא הנחיל התורה והמצוות אלא לישראל ולכל הרוצה להתגייר משאר האומות. אבל מי שלא רצה, אין כופין אותו לקבל תורה ומצוות. וכן ציוה משה רבינו מפי הגבורה **לכוף** את כל באי העולם לקבל מצוות שנצטוו בני-נח, וכל מי שלא יקבל - יהרג". חובה עלינו להשליט את ז' מצוות בני-נח על כל האנושות. אומנם, כרגיל הדבר נמנע מאתנו, ואין אנו מצויים לפתוח במלחמה ולהסתכן כדי לכוף את האומות ולזכותם בקיום ז' מצוות. אולם, אם פתחנו במלחמה מסיבה כלשהי, ואומה אחת היא לנו למס ולעבדות ונכנעת לפנינו, מצויים אנו לכוף אותה לקיים את ז' מצוות בני-נח.

לפי האמור לעיל, אף לרמב"ם אין קבלת ז' מצוות קשורה ישירות לתנאי השלום אלא לחובה הכללית לכוף את כל באי עולם על שמירת דת בני-נח, ואנו מנצלים את נצחוננו כדי לממש את חובתנו. וכן כותב המהר"ל (בגור אריה עה"ת, פרשת שופטים) שבמידה והם כבושים תחת ידינו, הרינו מצויים לכוף עליהם את מצוותיהם: "שאין ספק בזה, אם יקבל מס ושעבוד צריכין שלא יעבדו ע"ז, דהא הם כפופים תחת ידינו ובן-נח מצווה על ע"ז ועל עריות, ועל כרחם צריכים לקבל שלא יעשו כמעשיהם".

4. משמעות עבודת ומו

מהי עבודת? "שיהיו נבזים ושפלים למטה ולא ירימו ראש בישראל". הכוונה, כניעה מלאה. "שיהיו כבושים תחת ידינו" - כלומר, כניעה לאומית, ולא עבודת רגילה. "ולא יתמנו לשום דבר שבעולם", כלומר שלילת הזכות להתמנות לתפקידים שלטוניים או מנהליים בכירים בתחום המדינה.

מהו המס? "שיהיו מוכנים לעבודת המלך בגופם ובממונם". הטלת מיסים כספיים וחובת גיוס לשירות המדינה. כך אמנם עולה מתוך הדוגמאות שהרמב"ם מונה: בניית החומות, חיזוק המצודות, בניית הארמון למלך.

לפי הרמב"ם, מדובר במס ועבודת לשלטון לצרכי המדינה ולא בעבודת אישית לאזרחים פרטיים. אולם הרמב"ן (דברים כ"א) פירש: מס - לשלטון; עבודת - שירות אישי לאזרחים פרטיים. וז"ל: "השעבוד הוא שיוכל כל איש מישראל ליקח מהם לחטוב עציו ולשאוב מימיו ונותן לו שכר הראוי". גם לרמב"ן, אין זו עבודת ממשית שגופו קנוי לאדון, שכן הרמב"ן כתב שצריך לתת להם שכרם. הרמב"ן למד זאת מפרשת הגבעונים. הרד"ק (על התנ"ך) כותב שרק על הגבעונים הוטלו עבודות בזווית, כמו שאיבת מים וחיבת עצים, בגלל רמאותם, אך בתנאים רגילים אין הדבר כן.

5. יישום שיטת הרמב"ם בימינו

הבה ניישם את הדרישות והחובות השונות, המנויות ברמב"ם ביחס למס ועבודת, מלבד קבלת ז' מצוות:

א. קבלת שלטון ישראל, כניעה מלאה, כלומר השלמה עם הרבנות הישראלית על כל חבלי א"י.

ב. השתתפות מלאה במעמסת המיסוי במדינה.

ג. חובת גיוס לשירות המדינה, הן בתחום הבטחון והן בתחום הכלכלה והחברה.

ד. שלילת הזכות לזכות במינויים ראשיים במערכת השלטון וההנהגה הציבורית. - עיין נספח בסוף המאמר.

הרמב"ם קובע ברורות שאם אינם עומדים בדרישות אלו, אין עושים אתם שלום. הדרישה היא ש"יקבלו עליהם מס ועבודת", כלומר, אין די במה שהם ממלאים בפועל אחר החובות השונות מחמת שידינו תקיפה עליהם, אלא נדרשת השלמה מלאה אתן.

גם הרמב"ן סובר שדרישות אלו הן תנאי הכרחי לשלום על כל "הערים הקרובות". אין לכרות ברית במשמעות של "בעלי ברית" שווי זכויות אלא רק עם עמים רחוקים. זה היה חטאם של הגבעונים שהתחפשו לבני ערים רחוקות וכרתו ברית שלום עם ישראל. לאחר שנתגלתה תרמיתם היה עונשם ליהרג, אלולא שבועת הנשיאים. לבסוף יהושע "עשה להם כמשפט הראוי בהם, לקיים מה שנאמר: "והיו למס ועבדוך". זה הסדר התקין עם כל העמים הגובלים בארץ ישראל וק"ו עם האוכלוסיה הנכרית השוכנת בא"י.

ועיין בספרי שהטלת דרישות אלו הינה חובה עלינו. עה"פ "ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה", כותב הספרי: "הכתוב מבשרך שאם לא תשלים עמך, סופך לעשות מלחמה". ופירש רש"י שם: "אם תניחנה ותלך". וראה בשפתי חכמים ובמלבי"ם שם. ואין להאריך בהדרכה שהגינה הפוליטי גלוי לעין כל, והנסיין היום-יומי מאשר אותה.

על מי מוטלות חובות אלו שנזכרו - על עוע"ז בלבד או שמא גם על נכרי שאינו עוע"ז, או שמא גם על גר-תושב? למדנו לעיל שחובות אלו בתחום האזרחי מלוות בדרישות בתחום האישי: קבלת ז' מצוות בני-נח. מכאן שגם נכרים המקפידים על שמירת ז' מצוות, ואינם עוע"ז כפופים לדרישות ולהגבלות הנ"ל. אם קבלה זו של ז' מצוות, תתפרש ככניסה למעמד של גר-תושב, נוכל להסיק שגם גר-תושב כפוף לדרישות אלו. אין סתירה בין הגבלות אלו לבין חובתנו להחיות גר-תושב ולהעניק לו מכל טוב, כיון שההגבלות הן במישור הזכויות הלאומיות, וזכויותיו של גר-התושב הן במישור האישי.

יש לדון האם הגבלות אלו חלות על כל נכרי ששוכן בארץ (או רצה להתיישב בה), או רק על קיבוץ אתני מגובש, או רק על גוף בעל שאיפות לאומיות שעלול לסכן את המשטר. מלשון הרמב"ם בפתיחת הפרק שהבאנו לעיל - "אין עושין מלחמה עם אדם בעולם" - אולי ניתן לדייק שאין להבחין בין קיבוץ אתני לאדם בודד.

למעשה, בכל הנוגע לדיונונו על היחס לישמעאלים, אין שאלה זו משמעותית, כיון שהישמעאלים היושבים בארץ הינם גוף אתני מגובש, בעל שאיפות לאומיות ומצהיר עליהם בפומבי, אשר היה בעימות צבאי ממושך עם עם ישראל.

לכן, כל האמור בפרק זה, בדבר הגבלות הזכויות הלאומיות, חל ללא ספק, על התושבים הערבים השוכנים בגבולות המדינה.

י. מינוי נכרי למשרות צבוריות וממלכתיות

אחד מדיני העבדות שמוטל על מי שירצה להשלים אתנו, בארצנו, הוא ש"לא יתמנה על ישראל לשום דבר שבעולם". אולם קיים איסור נוסף שאוסר מינוי נכרים לתפקידים מנהליים עירוניים ושלטוניים, הנלמד מהפסוק "לא תוכל לתת עליך איש נכרי". וז"ל הרמב"ם (הל' מלכים פ"א הל' ד): "אין מעמידין מלך מקהל גרים, אפילו אחר כמה דורות, עד שתהיה אמו מישראל, שנאמר: לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא, ולא למלכות בלבד אלא לכל השררות שבישראל - לא שר צבא, לא שר חמישים ולא שר עשרה, אפילו ממונה על אמת המים שמחלק ממנה לשדות. ואין צריך לומר דין או נשיא שלא יהיה אלא מישראל, שנאמר: מקרב תשים עליך מלך, כל משימות שאתה משים לא יהו אלא מקרב אחיך". לא זו מנו הראשונים במנין מצוותיהם (סהמ"צ לרמב"ם: ל"ת שסב, חינוך תצח).

אולם האחרונים (כנה"ג חו"מ סי' ז', מאזנים למשפט) הגבילו את האיסור רק למקרים בו מינוי הנכרי נעשה בדרך כפיה ושררה, אבל אם העם קיבל את הנכרי עליו, התורה לא אסרה ולא פסלה את המינוי.

מו"ר הגר"ש ישראלי שליט"א חולק עליהם, אבל יצא בדרך חדשה להתיר בזה"ז בחירת נכרי למוסדות עירוניים וממשלתיים. האיסור הוא במתן זכויות אישיות לשררה על הציבור, אבל הנבחרים באמצעות בחירות אישיות אינם אלא באי כח הציבור ושליחיו לפעול מה שצריך לטובת הציבור. כיון שהם יונקים את כוחם מכח המשלחים, אין כאן גדר "שררה" אלא שררה שהציבור שורר על עצמו ומגביל את עצמו לטובתו ע"י שלוחיו שמסר להם יפוי-כח זה - במיוחד לאור העובדה, שהמנויים בדרך בחירות מוגבלים לזמן, ואינם ירושה לו ולבניו עד עולם.

עלינו לדון:

א. מהו היחס בין האיסור שנלמד מהפסוק "שום תשים" לבין ההגבלה שמוזכרת ברמב"ם (בענין מס ועבדות) "שלא יתמנו על ישראל לשום דבר שבעולם"?

ב. האם היתרו של הגר"ש ישראלי שליט"א למנות נבחר ציבור נכרים מבטל גם את ההגבלה הנ"ל (בענין מס ועבדות)?

ונלע"ד שיש כאן שני מישורים שונים בהחלט:

א. מישור **איסורי**: הלאו "לא תוכל לשים עליך איש נכרי". בדומה לאיסור להתדיין בפני ערכאות, שנאמר: "אלה המשפטים אשר תשימו לפניהם" - לפני ישראל ולא לפני ערכאות של גויים, כך האיסור למנות נכרי בכל משרה מנהלית רשמית, בין במערכת השיפוט, בין במערכת השלטון. איסור זה אינו מתייחס לנכרי אלא גם **לגר צדק**, "לקהל גרים אפילו אחר כמה דורות". ואם הסנהדרין או המלך מינו נכרי למשרה ציבורית, הם עברו על לאו. אולם בתנאים ידועים, או שקבלוהו עליו (לדעת כנה"ג) או כשנבחר בבחירות (לדעת הגר"ש ישראלי) אין איסור.

ב. מישור של **זכויות לאומיות** (פוליטיות): קיבוץ לאומי נכרי שיושב בארצנו אינו זכאי לזכויות אזרחיות מלאות. ההגבלה הזו אינה "לאו" אלא הדרכה והנחייה של התורה על האופן הרצוי בקביעת יחסי שכנות עם עמים השוכנים בגבולנו או בתוכינו. הגבלה זו נכנסת תחת הכותרת "עבדות", כלומר כניעה. בלשון הרמב"ם "לא ירימו ראש, ולא יתמנו על ישראל לשום דבר שבעולם". התורה פוסלת בכך את המיזוג של עם ישראל עם עם שכן או עם עם היושב על אדמות א", שמעניק לשני העמים זכויות זהות בהנהגה המשותפת של המדינה. ההגבלות באות להבטיח שהשלטון יהיה מסור אך רק בידי עם ישראל. קיבוץ אתני נוסף השוכן בארץ (אשר מקבל על עצמו ז' מצוות בני-נח) אמנם זכאי לכל עזרה סוציאלית, אבל אינו זכאי ורשאי להחזיק ברסן השלטון. ההגבלה "שלא יתמנו על ישראל" הינה דוגמה בלבד לכלל הענינים הנוגעים למישור הלאומי.

למותר לציין, שכל ההגבלות הנ"ל אין מקומן אלא רק ביחס לנכרים היושבים בא"י ולא ביחס לגרי-צדק, בניגוד ללאו "לא תוכל" שאוסר גם מינוי "שררה" של גרי-צדק.

מאידך, אין לראות את ההגבלות הנ"ל כלאו. הסברה נותנת שאם נכרי מסוגל לקדם את עניני המדינה ולשרתה יותר מיהודי, ניתן לחרוג מן ההגבלה הנ"ל. יש לשייך את השירות הזה למסגרת ה"מס" הבא יחד עם העבדות. אדרבא, חריגה זו, הבאה רק במקרים מיוחדים מאד של יכולת שירות, מבהירה עוד יותר את ההבחנה בין זכויותיהם הלאומיות של הנכרים על הארץ לבין זו של עם ישראל. נוהג זה מקובל גם במדינות נאורות, המזמינות יועץ מומחה ממדינה אחרת לתקופה מוגבלת, בעת משבר כלכלי. (אולם, עיין בדברי הגרצ"ה קוק זצ"ל, להלן).

נדמה שנוכל להגדיר את ההבחנה בין שני המקורות בצורה זו: איסור "לא תוכל" אוסר **מתן יתרון** לנכרי (=העדפתו, בכורו) בהנהגה ציבורית. לכן לאו זה מתייחס רק למינוי שמוגדר כשררה (שמנשאת את הנכרי). בשל כך לאו זה כולל גם גר-צדק. לעומת הלאו, ההגבלות של מס ועבדות שוללות היווצרות **שיוויון** בין ישראל לנכרי בכל הנוגע לתפקידים לאומיים, וממילא יוצרות הפלייה מכוונת ביניהם (כמובן אך ורק ביחס לזכויות הלאומיות). לפיכך הגבלות אלו נכנסות תחת השם "עבדות", וגר צדק אינו כלול בהן. הגבלות אלו מתייחסות בעיקרן על הקיבוץ האתני, ובשל כך גם על פרטיו המייצגים.

הדיונים של הפוסקים, ראשונים ואחרונים, על מינוי "לא יהודים" למשרות שונות, אשר בעקבותיהם צמצמו הפוסקים את חלותו של איסור "לא תוכל" והתירו בפועל מינוי "לא יהודים" (כגון בקבלוהו עליהם, לפי הכנה"ג, הובא לעיל), עסקו רובם ככולם במינוי **גרי-צדק**: שמעיה ואבטליון (שאחד מהם היה נשיא, והשני - אב"ד), הורדוס וכו'. לכן אין להסיק מכאן שמותר בפועל למנות נכרים לתפקידים צבוריים בארץ ישראל, בעת שידינו תקיפה, מפני שגם לאחר שסר ה"לאו", ההגבלות נותרות. (משא"כ ביחס לגרים, שרק הלאו אוסר את מנויים, לפיכך בסור הלאו, אין מניעה למנותו).

הבחנה זו (בין גר-צדק לנכרי) מצוייה גם בהערותיו של מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל לספר משפט המלוכה בישראל (עמ' 238). מחבר הספר, הרב פדרבוש הביא ציטטה מהסמ"ג: "זה שגרים פסולים לדון משום מקרב אחיך, היינו במקום שיש ישראל לדון, אבל אם אין ישראל כמותם, לא. ותדע שהרי שמעיה ואבטליון גרים היו, והיו דנים את ישראל, לפי שלא היה בישראל חשוב כמותם". הסיק הרב פדרבוש: "לפי דעת הסמ"ג נמצאנו למדים, כי מותר למנות אזרחים בלתי יהודים למשרות שופטים ופקידים, אם הם עולים בכשרונותיהם על מועמדים אחרים".

על כך השיג מו"ר הרצב"י זצ"ל: "מדברי הסמ"ג על גרים המצטרפים להיות כישראל, אין ענין לגויים בלתי יהודים".

וכן שם הרב פדרבוש העלה אף הוא אפשרות למנות כיום נכרי כמלך או נשיא מפני שבחירתו מוגבלת לעונה מסויימת ללא זכות ירושה, ואף לא לכל ימי חייו של הנבחר, ואין זה נקרא "מינוי מלך או נשיא, לכן מותר לבחור על פי רוב דעות של העם גם בבלתי יהודי". על כך השיג מו"ר הגרצב"י (עמ' 237): "המצווה היא מינוי מלך בישראל - והיא מתוך אותו שבט חלק האומה המיוחד ומיועד לכך, והיא מצות הציבור, ו**סידור הציבוריות** הוא **מקרב אחיך**, וכל הצטרפות אחרים היא מבחינת יחידית ולא צבורית". ובהמשך דבריו ציין מקורות להבחנה בין יחיד לציבור.

אולם, אין לשלול מינוי נכרים לתפקידים עירוניים באיזורים מאוכלסים על ידי נכרים (מועצות ערביות). מצאנו דוגמתו לענין מינוי שופטים: "חייבים ישראל לעשות שופטים לאלו הגרים-תושבים לדון להם על פי משפטים אלו, כדי שלא ישחת העולם. אם ראו ב"ד שיעמידו שופטים מהם, מעמידים, ואם ראו שיעמידו להם מישראל, יעמידו" (רמב"ם הל' מלכים, פ"י, יא). כלומר, בשביל המיעוטים הבלתי יהודים הנמצאים במדינת ישראל אפשר להעמיד שופטים ופקידים מבני עמם (משפט המלוכה בישראל, עמ' 67).

יא. אחרית דבר

מתוך קריאת הפרקים השונים של מאמר זה ניתן להבחין שקיימים שני מישורים עקריים חלוקים ביחסו לנכרי היושב בארץ ישראל:

1. זכויות-הפרט.

2. זכויות לאומיות.

מצאנו שיטות רבות בראשונים ובאחרונים המקילות ביחס לזכויות הפרט של הנכרי - המוסלמי - היושב בארץ. כנגד זה, אין לנכרי (אפילו לגר-תושב) שום זכות במישור הלאומי.

הבחנה זו חשובה מאד, מפני שהיא מציגה עמדה מוסרית מוצקה, האוסרת פגיעה בזכויות הפרטיות של המוסלמי היושב בארץ, אם כי היא שוללת ממנו זכויות לאומיות, השייכות באופן בלעדי לבעלים האמתיים של הארץ: עם ישראל.

מז"ר הרב צבי יהודה קוק זצ"ל בשיעוריו ובשיחותיו היה משנן פעמים רבות, שהמאבק שלנו על השליטה בארץ ישראל השלמה אינו צריך לגרור אחריו סבל ופגיעה **בערבי הפרטי** היושב על אדמתו, אלא מכון כלפי השגת רבונות פוליטית לאומית מלאה על שטחי ארץ ישראל.

יב. בשולי הדברים: הגדרה הלכתית של מצבנו²⁴

חלקו השני של המאמר, באשר לחובות והגבלות אזרחיות (מפרק ט ואילך) בנוי על דברי הרמב"ם בפ"ו מהל' מלכים, וארשה לעצמי להעלות מספר הערות בנידון.

א. לענ"ד אין ללמוד מדברי הרמב"ם הנ"ל כלל גורף באשר ליחסו כיום לערביי א"י. הרמב"ם מדבר כאן על מלחמה, וכחלק מהנצחון במלחמה יש להכתיב לאויב תנאי כניעה - מס, עבדות וקבלת ז' מצוות. אך כאשר יושב נכרי בודד או אף קבוצת נכרים שאינם עובדי ע"ז בארץ, שלא בתנאי מלחמה, אין עליהם אותן הגבלות של מס ועבדות.

---

²⁴ הערת עורך (א.ו.).

הגע עצמך, הנה כותב הרמב"ם בסוף הל' שמיטה ויובל: "ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם שנדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעבודו... הרי זה נתקדש קדש קדשים..." וכמדומני ששמעתי מפי הרצי"ה קוק זצ"ל כי מדובר אף בגוי (השווה הביטוי "באי עולם" להל' מלכים פ"ח ה"י), היעלה על הדעת כי גוי זה יהא שפל ובזוי, נדון למס ועבודות? שאלת יחסו לישמעאלים תלויה איפוא בהגדרה ההלכתית של המצב, אם אנו במצב מלחמה אתם, כולם או בחלקם, שאלות שחורגות לתחומים נוספים, ואכמ"ל.

ב. באשר לעצם הנחת המחבר כי הגבלות מס ועבודות עוסקות בתחום הלאומי, נראה שהפריז על המידה. לא רק לרמב"ן (דברים כ"א) יש כאן עבודות פרטיות אלא גם הרמב"ם אומר "ויש למלך להתנות עמהם שיקח חצי ממונם או בקרקעות..." כלומר, מכחו של המלך הוא לפגוע גם ברכוש פרטי. ובאופן אחר גם כלפי יהודי, ראה הל' מלכים פ"ד, וכל שכן כלפי מי שנכנע במלחמה. ג. לעצם הענין לא באתי לחלוק על כך שאין לחלק את השלטון בארץ עם נכרים, אך זו אינה צריכה לפנים. שכן אין זה עולה בקנה אחד עם מצות ישוב הארץ. ד. כדי לדון ביחס למעשה נ"ל שאי אפשר להתעלם מברור שני מושגים ומשמעותם לימינו: 1. "ידינו תקיפה" (רמב"ם הל' ע"ז פ"י), האם אמנם כיום ידינו תקיפה עליהם אם לאו.

2. "דרכי שלום", וכן "איבה", ראה לפ"ש אנציקלופדיה תלמודית בערכיהם, תחומין ב - הרב הרצוג (עמ' 175), הרב גרשוני (עמ' 192) והערתו שם (עמ' 217).

ה. בהזדמנות זו אעלה השערה בהסבר מחלוקת הרמב"ם והראב"ד ביחס לאיסור ישיבת נכרים בארץ. לראב"ד מדובר בז' עממין דוקא ואילו לרמב"ם מדובר בכל עובד ע"ז, ואולי גם בכל גוי שאינו גר-תושב כנ"ל. אפשר שהראב"ד למד כן מהתורה בפרשת בהר, בענין מכירת עבד עברי ל"עקר משפחת גר", ודורשת הגמ' בקידושין כ"א כי מדובר בעובד עבודה זרה. ואם אסור לנו להושיבו בארץ כיצד נותנת התורה חוק שבנוי על מצב בו ישראל עוברים עבירה? וכלל זה, שאין התורה נמסרת על רקע של עבירה, ניתן ללמוד מהגמ' בפסחים ק"ג, ששואלת על הפסוק בשמות כ"ג, "כי תראה חמור שנאך... - מאי שנא... וישראל מי שרי למיסנה והכתיב לא תשנא את אחיך בלבבך, דחזי ביה דבר ערוה..." משמע שלא רצתה הגמ' להעמיד בשונא בעבירה. עוד יש להביא ראיה מהג' ב"ב י"ט, כי הפסוק "משתין בקיר" (מל"א, כ"א) מתפרש דוקא בדרך של היתר, עיי"ש. ואם כי ניתן לחלק אפשר שלמד הראב"ד מכאן שאין אסור "לעקר משפחת גר" לשבת בארץ. ובדעת הרמב"ם י"ל כי ביחס לגויים מבחינה התורה בין שני מצבים; ידינו תקיפה וידינו אינה תקיפה, (ראה פ"י מהל' ע"ז, ומקורו עדיין צריך ברור ובהקשר אחר מופיעה הבחנה כזו בפסחים ה"ב, ואכ"מ) ובמצב השני יתכן שגוי עובד ע"ז יושב בארץ, ואין זה דומה למקרה פרטי של מציאות שונא שלא כדיון, שהוא לא נלקח בחשבון.

אמנם לפ"ז יוצא לנו מהרמב"ם דבר מחודש. אותו "עקר משפחת גר" יש לגרשו מהארץ. הוא אף חייב מיתה כעובד ע"ז, ובכל זאת אסור לגזלו, "וכן אסור להטעות את העכו"ם בחשבון אלא ידקדק עמו שנאמר וחשב עם קונוהו, אע"פ שהוא כבוש תחת ידיך... " (רמב"ם הל' גזילה פ"ז, ח). ועיין בית מאיר סי' י"ז, שעמד על שאלת היחס בין גופו לממונו.

יג. תשובת המחבר

הרב העורך סבור שההגבלות של מס ועבדות אליבא דהרמב"ם הינם תנאי כניעה של אויב שנוצח, בתוך המלחמה. תנאים אלו אינם מהווים חלק ממערכת היחסים בינינו לבין נכרי או קבוצת נכרים שלא בשעת מלחמה. חילו של הרב העורך מסוף הל' שמו"י. בהמשך מעלה את השיקולים של "דרכי שלום" ו"איבה".

א. מס ועבדות, לפי הרמב"ם, מתיחסים לזכויות הלאומיות. בהקשר זה אין הבדל בין אויב לידיד. יתכן שרק אויב ידרש להצהיר בפומבי על קבלת מס ועבדות, כביטוי להשלמתו עם שלטון ישראל - ולא נכרי ידיד, מתוך הנחה שהוא מודה בכך. סירובם של יחידים או קבוצות להודות ביתרון הלאומי של עם ישראל בארץ ישראל על פני עמים או קבוצות אחרות, הרי הוא בבחינת "מלחמה". כל מדינה מודרנית מתוקנת אינה מחלקת ללא הגבלה, אשרות כניסה לזרים, ואינה מעניקה תעודת אזרח לכל מאן דבעי, מתוך רצון לשמור על האופי התרבותי והאתני של המדינה. מה שמקובל אצל כל עם ולשון, עלה בתורה לדרגת הנחייה אלוקית מוחלטת לשם שמירת הצביון של עם ישראל, עם קדוש.

ב. פרקי המוסר של הרמב"ם בסוף הל' שמיטה ויובל עוסקים ביחס האישי אל הנכרי ולא בזכויותיו הלאומיות בא"י.

ג. לית מאן דפליג שיש להתחשב בשיקולים של "דרכי שלום" ו"איבה", אולם הם מציינים אילוצים שונים. חייבים אנו להפריד הפרדה מוחלטת בין הנהגה של לכתחילה אליה עלינו לשאוף לבין הנהגה של דיעבד. מחוייבים אנו להתחשב באילוצים השונים אבל יחד עם זה שומה עלינו להדגיש מה הם העקרונות היסודיים על פיהם אנו רוצים לבנות את החברה, כדי שהם לא יטושטשו או ישחקו. זוהי המטרה לשמה נכתב המאמר.